

ॐ श्रीः ॐ

—* हरिदास—संस्कृत—सीरिज —*

३७

श्रीमद्भोजिदीक्षितविरचितायाः

वैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याः

पयन्तादिकृदन्तान्त—

प्रक्रियाप्रयोगसूची ।

प्रकाशकः—

वैयाकरणदास हरिदास गुप्तः—

वाल्मीकी संस्कृत सीरिज आफिस,

बनारस सिटी ।

१९३५

P15, Cx1, 1, 6
G5

छप गई ।

* श्रीः *
छप गई ॥

छप गई !!!

वैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याः

स्त्रीप्रत्ययादारभ्य चातुरर्थिकान्तप्रक्रियाप्रयोगसूची ।

सम्पादक—साहित्यशास्त्री—काव्यतीर्थ—मझौलीराजगुरुकुमार—

पं० श्री केशवमिश्र शास्त्री जी ।

उदाहरणार्थ कुछ वर्षों के प्रश्नपत्र के साथ छपकर तैयार है ।
मूल्य ।) मात्र

वैदिकस्वरप्रक्रियाप्रयोगसूची

इस ग्रन्थ की अल्प ही प्रतियां शेष रह गई हैं अतः पत्र शीघ्रता करें ।
मूल्य ३) मात्र

पाणिनीयव्याकरणे वादरत्नम्—

P15Cx1,1,6 1965
G5
Dixit, Bhattoji
Prakṣāyaprayog -
delhantko-

ना श्रीसूर्यनारायणशुक्लेनविरचितम् ।
करण तथा द्वितीय भाग में परिष्का
उत्तम ग्रन्थ आज पर्यन्त छपा ही नहीं
न्यासरत्नावली, न्यासकौमुदी, पाणि
तुहल शास्त्रार्थरत्नावली इत्यादि कि
गी ।
ग १।) (तृतीय परिशिष्टभाग छपता है
सरलार्थः
वरिप्रतिवेदिः विरचितः ।
वे कि आप लोगों ने फक्कि का की अ
हमने आप लोगों के हित के लि
र्थः नाम की पुस्तक बनवाई है । श
गई है कि जीससे विद्यार्थियों
क्षार्थी को इस पुस्तक की एक प
भी लागत मात्र चारो खण्ड की संप
पुस्तक का ॥) अठ आना मात्र है

स्तकालय, बनारस सिटी

(LIBRARY)

1965

P15, C21, 1, 6
G15

□ □ □ □ □

Overdue volume will be charged 1/- per day.

[illegible]

P15, Cx 1, 1, 6
G5

[*Registered According to Act XXV of 1867*
All Rights Reserved by the Publisher.]

PRINTED BY
JAI KRISHNA DAS GUPTA
Vidya Vilas Press,
Benares City.

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
LIBRARY.

Jangamwadi Mata, VARANASI.

Acc No. 1965.....

❀ श्रीः ❀

❀ हरिदास-संस्कृत-ग्रन्थमाला ❀

३७

श्रीमद्भट्टोजिदीक्षितविरचितायाः

वैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याः

यन्तादिकृदन्तान्तप्रक्रियाप्रयोगसूची ।

श्रीवैदिककर्मानुष्ठानानिष्ठ-स्वधर्मशरण-पयासी-मिश्र-कुलभूषण-गोरक्ष(ख)पुर-
नगडलीयमध्यपल्ली (मभौली) राजगुरु-पण्डितश्रीराघवेन्द्रनारायणमिश्र-
स्यात्मजेन बलियामगडलान्तर्गत-धुनिछपराग्रामवास्तव्येन साहित्य-
शास्त्रिणा काव्यतीर्थेन पण्डितश्रीकेशवमिश्रोपनामकेन

श्रीनागेन्द्रनारायणमिश्रशास्त्रिणा

सङ्कलिता संशोधिता च ।

प्रकाशकः

जयकृष्णदास हरिदास गुप्तः

चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस,

बनारस सिटी ।

१९६२

राजकीयनियमानुसारेणास्य सर्वेऽधिकाराः प्रकाशकेन स्वायत्तीकृताः ।

प्रकाशकः—

जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः—

चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस,
बनारस सिटी ।

SR. JAGADGURU VISHWANATHADHYA
JHANA SIMHASI
LIBRARY.

Jangamwadi Math, VARANASI.

Acc No: ~~2015~~ 115

1965

श्रीमङ्गलमूर्तयेनमः

❀ श्रीमद्गुरुवरकरकमलार्पणम् ❀

श्रीमद्विन्ध्येश्वरीमाता राघवेन्द्रःपितास्वयम् ।
तौनुमश्चपराम्बांश्रीदेवींपरमसुन्दरीम् ॥ १ ॥

श्रीमत्सकलगुणाभरणशरणादिगन्तप्रख्यातकीर्तिप्रभाच्छुरितसाङ्गश्रु-
तिस्मृतिपुराणोपपुराणेतिहासाद्यखिलविद्याचारविचारसञ्चारपूतसम्बर्धित-
वचनरचनाप्रचारणप्रसक्तेषु, सत्प्रतिष्ठकुलकमलैकभास्वरभासितसमस्तप्रति-
वादिमुखभङ्गधृतदण्डप्रभावोपलब्धमुनिजनविहितकर्तव्याकर्तव्यपथसंश-
यध्वान्तोपदेशशिष्यवृन्दस्वान्तसततप्रकाशोपकारक्षमेषु, सत्काव्यामृत-
स्वादसंमोदानन्दसमुद्रमग्नहृदयेषु, विविधकलाकलापमुग्धीकृतसकलजन-
मानसहंसेषु, परमपूज्यगुरुवरशुचितमयुगकरकमलेषु पारिप्लुतु मे प्रिय-
कुसुमार्पणम् ।

यतः किल दरीदृश्यते च प्रतिवत्सरं श्रीमद्भट्टोजिदीक्षितविरचितायाः
व्याकरणशास्त्रशेखरीभूतायाःवैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याःप्यन्तादिकृदन्ता-
न्तप्रक्रियाप्रयोगस्मरणपथेभारतीभानुरागफलमिच्छूनांप्रियछात्राणामनवर-
तमहच्छ्रमजन्यक्लेशेनपरिश्रमणम् । येनावश्यमेव तेषां प्रचुराहानिरिति
सम्भाव्यते । तद्धानिनिरासार्थं यथासाध्यश्रमावकाशेनस्वबुध्याचविभूष्य-
समर्पितमिदंछात्रजनोपकारक्षमम् । श्रीमद्रामचन्द्रचरितामृतमपिसहैवपुरः

स्थापितम् । अनुगृह्णन्वनुमोदयन्तु च महामहिमशालिनः । यद्यपिसिद्ध-
न्तकौमुदीविकाशेनसविकाशमुपयान्तिस्वोच्चपदैषिणस्तथापितेषामहदुपक-
रिष्यति हि मे कुसुमसौरभमिदम् । समाग्रायास्य सौरभंसुखेनस्वकार्यस-
साधकाःसमे भविष्यन्तीत्युपकृत्यतामुपयामः । अथ च गुणग्राहिणोबुध-
इति विभाव्य च स्मारंस्मारं गुणग्रहण एव तत्पराःभवन्तु नान्यत्रेतिशम्

ज्ञानाज्ञानात्प्रमादाद्वा यदत्रस्खलनं कृतम् ।

मान्यैस्तत्क्षम्यतांसर्वमुपलभ्यमदर्पणम् ॥ १ ॥

के-शतं स्वकृतं दोषं विलोच्यापि सृजन्तिनो ।

मिश्रेऽतोत्रगुणो ग्राह्यः श्रीमद्भिरयमञ्जलिः ॥ २ ॥

श्रीमहोदय-सर्वशास्त्रालयः
राजगुरुभवनम्
मुनिछपरा-अचलगढ़
बलिया ।

श्रीगुरुवरकृपामात्रेच्छुः
श्रीकेशवमिश्रः
श्रीराममन्दिर
गायघाट-काशी ।

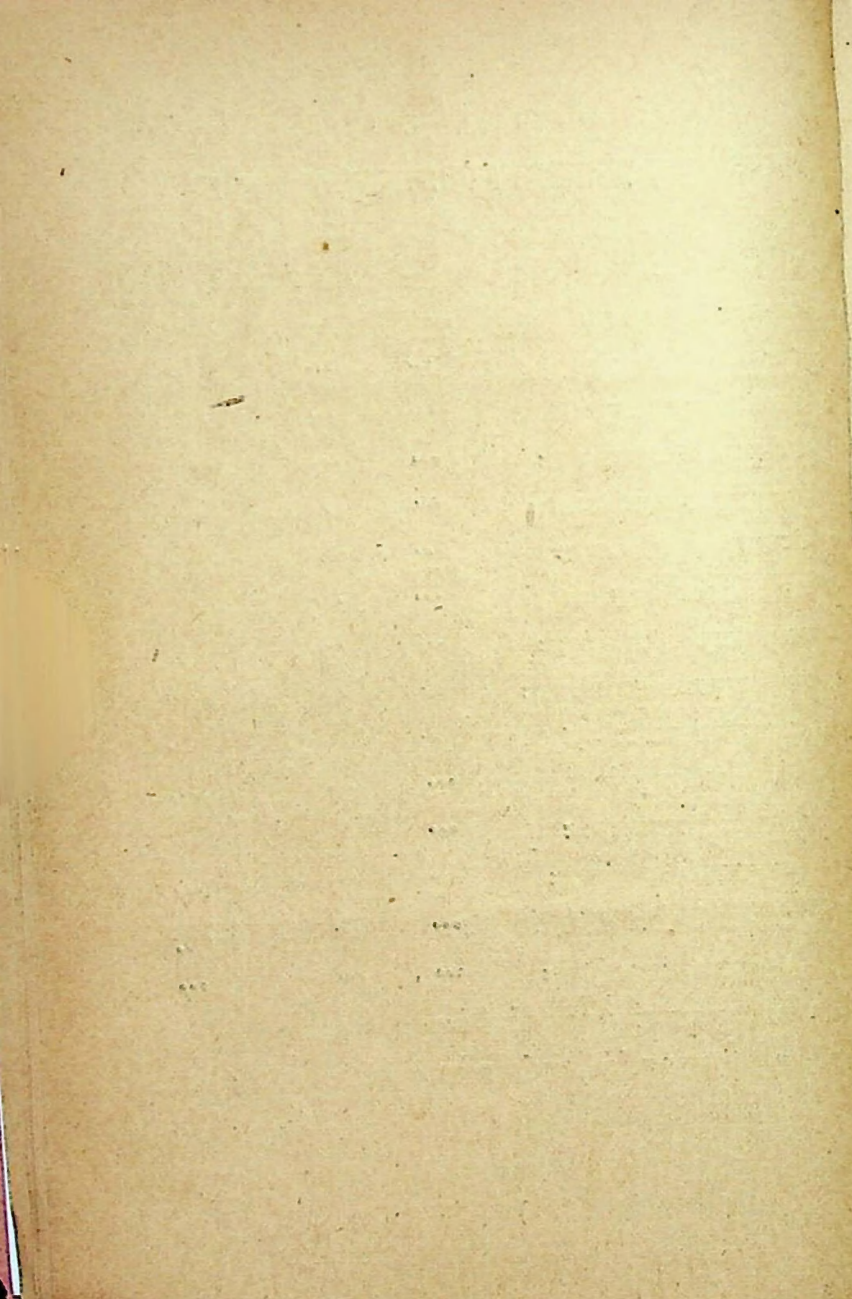

श्रीविन्ध्येश्वर्यै नमः ।

प्यन्तादिकृदन्तान्तप्रकरणानामनुक्रमणिका ।

सं ० प्रकरणनामानि			पृष्ठाङ्काः
१ प्यन्तप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	३...५
२ सन्नन्तप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	५...७
३ यङन्तप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	८
४ यङलुगन्तप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	८...१२
५ नामधातुप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	१२...१६
६ कण्वादिप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	१६...१७
७ प्रत्ययमालाप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	१७
८ आत्मनेपदप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	१८...२२
९ पदव्यवस्थाप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	२२...२३
१० लकारार्थभावकर्मप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	२३...२५
११ लकारार्थकर्मकर्तृप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	२५...२७
१२ लकारार्थप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	२७...३०
१३ कृदन्तकृत्यप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	३०...३३
१४ पूर्वकृदन्तप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	३४ ..४८
१५ उत्तरकृदन्तप्रक्रियाप्रयोगाः	...	...	४८...६०
१६ मध्यमाचतुर्थखण्डस्यसप्तवर्षाणां प्रथमप्रश्नपत्राणि			१...४
१७ " " सप्तवर्षाणां द्वितीयप्रश्नपत्राणि			४...८

शमिति

* श्रीमात्रेपरमसुन्दर्यै नमः *

❧ श्रीमद्रामचन्द्रचरितामृतंस्तोत्रम् ❧

श्रीदेवदेवजयदेव वसेरिहैव

केनोचितंभ्रमवशाद्भ्रमणंविधेयम् ।

लभ्यं गृहे यदिफलं न च यो लभेत

मूढो न तद्विरहितःकचिदास्तिलोके ॥ १ ॥

श्रीमत्पितः प्रणतपाल सदाब्धिपोत

सर्वेश रक्षक समस्तजगत्प्रकाश ।

भक्तार्तिभञ्जन विमो शरणैकपाल

वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ २ ॥

श्रीराघवेन्द्र रघुनायक रामचन्द्र

देवाधिदेवमुनिपूजितपादपद्म ।

धर्मावतार भवसागरपारकारिन्

वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ३ ॥

श्रीमद्गुरो रघुकुलेश्वर दीनबन्धो

देवेश विघ्नहर निर्मलबुद्धिदातः ।

भक्तप्रसन्न वरदेश्वर मैथिलीश

वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ४ ॥

श्रीराम राम भरताग्रज लक्ष्मणेश

राजेन्द्र भोहनुमदीश रमेश शर्व ।

शत्रुघ्ननाथ रुचिनाथ गुणाभिराम

वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ५ ॥

श्रीजानकीरमण हेनरनाथनाथ

मायाप्रलुब्धजनबोधक भोखरारे ।

मायाप्रसक्तजनतारक रावणारे

वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ६ ॥

श्रीविश्वरूप रघुवीर जगन्निवास

कारुण्यरूप भवभारविनाशदक्ष ।

नीतिज्ञदुष्टदलन धृतरामरूप

वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ७ ॥

श्रीभक्तवत्सल महोदय वेदवादिन

सद्भक्तमोक्षफलद श्रुतिमानगम्य ।

यज्ञेश शान्त करुणाकर धर्मराज

वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ८ ॥

श्रीरामचन्द्रचरितामृतपानसक्तो

भुक्तिं लभेत स च मुक्तिपरं परत्र ।

श्रीकेशवेन मथितं त्रिविधं प्रणम्य

दिव्यामृतं पिबतु दुर्लभमत्र तत्र ॥ ९ ॥

श्रीमशौलीराजगुरुकुमार

श्रीकेशवामिश्रः

श्रीमात्रेविन्ध्येश्वर्यै नमः

सत्यं सद्गुणभूषितं गुरुवरं कल्याणदं मन्त्रदं
लोकानां सुखकारणं मतिमतां सद्बुद्धिदं स्वेष्टदम् ।
पापघ्नं पुरुषोत्तमं जनमुदे माङ्गल्यरूपं परम्
सर्वेषां पितरं महामतिनुतं श्रीराघवेन्द्रं नुमः ॥१॥

अथण्यन्तप्राक्रियाप्रयोगाः ।

तंप्रेरयति-भावयति
यते, भावयांवभूव
भवत्, अपीपवत्
मवत्, अपीयवत्
रवत्, अलीलवत्
जवत्
स्रवत्, समुस्रवत्
तासत्, अडुढौकत्
चकासत्
चकासत्
वति, अचूचुरत्
वत्, अशिश्वयत्
स्तम्भत्

पर्यसीपिवत्
न्यसीपत्, आटिटत्
आशिशत्
माभवानिदिधत्
माभवान्ग्रेदिधत्
औन्दिदत्, आड्डिडत्
आर्चिचत्
औब्जिजत्, अदिद्रपत्
अररम्भत्, अललम्भत्
अजीहयत्
असस्मरत्, अददरत्
अववेष्टत्, अविवेष्टत्
अचचेष्टत्, अचिचेष्टत्

अविभ्रजत् अवभ्राजत्
 अचीकणत्, अचकाणत्
 असूपुपत्
 शाययति, ह्राययति
 अजूहवत्, अजुहावत्
 अपीप्यत्
 अर्पयति, ह्रेपयति
 ब्लेपयति, रेपयति
 क्रोपयति
 क्षमापयति, स्थापयति
 अतिष्ठिपत्,
 अजिघ्रिपत्, अजिघ्रपत्
 अचीकृतत्, अचिकीर्तत्
 अवीवृतत्, अववर्तत्
 अमीमृजत्, अममार्जत्
 पालयति, वाजयति
 कम्पेकिम् ?
 केशान्वापयति
 विलीनयति
 विलापयति
 विलालयतिवाघृतम्
 स्नेहद्रवेकिम् ?
 लोहंविलापयति
 जटाभिर्लापयते
 श्येनोवतिकामुल्लापयते
 वालमुल्लापयते
 मुण्डोभापयते
 भीषयते

जटिलोविस्मापयते
 कुञ्चिकयनं भाययति
 विस्मापयति
 कथं तर्हि विस्मापयन्विस्मृत
 मात्मवृत्ताविति
 विस्माययन्नित्येव
 स्फावयति
 शातयति
 गाः शादयति गोविन्दः
 रोपयति, रोहयति
 क्रापयति
 अध्यापयति, जापयति
 अध्यजीगपत्, अध्यापिपत्
 अन्नंसाधयति
 अपारलौकिकेकिम् ?
 सेधयतितापसंतपः
 वापयति—
 वाययति वा गाः पुरोवातः
 गूहयति, दूषयति
 चित्तं दूषयति दोषयति वा
 घटयति, जनयति
 जरयति, जारयति
 रजयतिमृगान्
 मृगेतिकिम् ?
 रञ्जयतिपक्षिणः
 रञ्जयतिमृगान्तृणदानेन
 चपयति, चययति
 चापयति, चाययति

यति, स्फोरयति
फरत्
फुरत्
णत्
ति
ययति

अधिगमयति
धातयति
पेर्षियत्
पेर्षियत्
तेनप्रार्थयन्तिशयनोत्थितं-
प्रिया इत्यादिसिद्धम् ॥

इतिष्यन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथसन्नन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

ठेषति
गः किम् ?
नेच्छतीतिकरणान्माभूत्
नकर्तृकात्किम् ?
गःपठन्तितीच्छतिगुरुः
हणात्किम् ?
यमपियथास्यात्
स्सति
यिषति
षिषति
इषति, विविदिषति
षेति
क्षति, सुषुप्सति
च्छेति
रिषति
रेषति, जिगलिषति
रेषते, दिधरिषते
दिधीषुरिति

वृभूषति, दिदीषते
मीनातीत्यादावात्वंन
जुघुक्षति, विभित्सति
इकः किम् ?
यियक्षते
भल्किम् ?
विवर्धिषते
तितृक्षति, तितृहिषति
जिगीषति
चिकीषति, चिचीषति
जिघांसति
जिगमिषति
प्रतीषिषति
अधिजिगमिषति
जिगांसते, अधिजिगांसते
जिगंसते, संजिगंसते
अधिजिगांसते
दिद्युतिषते, दिद्योतिषते

रुरुचिषते, रुरोचिषते
 लिलिखिषति, लिलेखिषति
 रलः किम् ?
 दिदेविषति
 व्युपधात्किम् ?
 विवर्तिषते
 हलादेः किम् ?
 एषिति
 दुद्यूषति, दिदेविषत्
 सुस्यूषति, सिसेविषति
 आप्तुमिच्छति-ईप्सति
 अर्धितुमिच्छति-ईर्त्सति
 अर्दिधिषति
 विभ्रज्जिषति, विभर्जिषति
 विभ्रक्षति, विभर्क्षति
 धिप्सति, धिप्सति
 दिदम्भिषति
 शिथ्रीषति, शिथ्रयिषति
 सुस्वूर्षति, सिस्वरिषति
 युयूषति, यियविषति
 उर्णुनूषति, उर्णुनुविषति
 उर्णुनविषति
 बुभूर्षति, विभरिषति
 ज्ञीप्सति, जिज्ञापयिषति
 जिज्ञापयिषति
 सिषासति, सिसनिषति
 तितांसति, तितंसति
 तितनिषति
 श्वामुमूषति

कूलंपिपतिषति
 पित्सति
 दिदरिद्रिषति
 दिदरिद्रासति
 मित्सति, मित्सते
 मित्सति, मित्सते
 दित्सति, दित्सते
 दित्सति, दित्सते
 धित्सति
 धित्सति, धित्सते
 रिप्सते, लिप्सते
 शिक्षति
 शिक्षति, शिक्षते
 पित्सते, रित्सति
 हिंसायांकिम् ?
 आरिरात्सति
 मोक्षतेमुमुक्षतेवावत्सः स्वयमेव
 अकर्मकस्यकिम् ?
 मुमुक्षतिवत्संकृष्णः
 विवृत्सति, विवृतिषते
 निनर्तिषति, निनृत्सति
 तितरिषति, तितरीषति
 तितीषति
 विवरिषति, विवरीषति
 बुवूर्षति, बुवूर्षते
 विवरिषते
 दुध्वूर्षति
 सिस्मयिषते, पिपविषते

अथ यङन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

बोभूयते, बोभूयाश्चक्रे
 अबोभूयिष्ट
 धातोः किम् ?
 आर्धधातुकत्वे ब्रुवोवचिरित्यादि
 एकाचः किम् ?
 पुनःपुनर्जागर्ति
 हलादेः किम् ?
 भृशमीक्षते, भृशंशोभते
 रोचते
 रोरुच्यते, शोशुम्यते
 सोसूच्यते, सोसूज्यते
 मोमूज्यते, सोसूचांचक्रे
 सोसूचिता, सोसूत्रिता
 मोमूत्रिता
 अटाट्यते
 अरारिता, अशासिता
 उर्णोनूयते, वेभिद्यते
 वेभिदिता, सासद्यते
 कुटिलं व्रजति वाव्रज्यते
 गर्हितं लुम्पति लोलुप्यते
 सासद्यते
 चञ्चूर्यते, चंचूर्यते
 पम्फूल्यते, पंफूल्यते
 गर्हितं जपति जञ्जप्यते
 गर्हितं गिलति जेगिल्यते

देदीयते, पेपीयते
 सेषीयते
 शोशूयते, शश्वीयते
 सास्मर्यते
 चेक्रीयते,
 संचेस्क्रीयते
 निसेसिच्यते
 कोकूयते, चोकूयते
 वनीवच्यते, सनीक्षस्यते
 यँयम्यते, यंयम्यते
 बाभाम्यते
 जाजायते, तञ्जन्यते
 जेष्णीयते
 हिंसायां किम् ?
 जङ्गन्यते
 वरीवृत्यते, नरीनृत्यते
 जरीगृह्यते चलीवलृप्यते
 वरीवृश्च्यते, परीपृच्छ्यते
 सोषुप्यते, सेसीम्यते
 वेवीयते, वावश्यते
 चेकीयते
 जेघ्रीयते, देघ्मीयते
 शाशप्यते
 डोढौक्यते, तोत्रौक्यते

इति यङन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ॥

अथयङ्लुगन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

गोभवीति, गोभोति
 गोभूतः, गोभुवति
 गोभवांचकार
 गोभवित्ता,
 गोभवीत्, अवोभोत्
 गोभूताम्, अवोभवुः
 गोभूयात्, गोभूयाताम्
 गोभूयास्ताम्
 गोभूवीत् अवोभोत्
 गोभूताम्, अवोभवुः
 गोभविष्यदित्यादि
 तस्पर्धीति, तस्पर्द्धि
 तस्पर्द्धः
 तस्पर्धति, तस्पर्त्सि
 तस्पर्धि
 तस्पर्त्त, अपास्पर्द्ध
 तस्पर्त्ताः, जागाद्धि
 तस्पर्त्तसि, अजाघात्
 जाघाः
 तनात्ति, तानात्तः
 तदद्धि, दादद्धः
 तधत्सि, अदाधत्
 दादधुः,
 दाधः, अदाधत्
 दादाधीत्, अदादधीत्
 तस्कुन्दीति, चोस्कुन्ति
 चोस्कुन्, अचोस्कुन्ताम्

अचोस्कुन्दुः
 मोमुदीति, मोमोत्ति
 मोमोदांचकार
 मोमोदिता
 अमोमुदीत्, अमोमोत्
 अमोमुत्ताम्, अमोमुदुः
 अमोमुदीः, अमोमोः
 अमोमोत्, अमोमोदीत्
 चोकूर्ति, चोकुर्दीति
 अचोकुर्त्, अचोकुर्दीत्
 अचोकूः, अचोखूः
 अजोगूः
 वनीवञ्चीति, वनीवङ्कि
 वनीवक्तः, वनीवचति
 अवनीवञ्चीत्
 अवनीवन्
 जङ्गमीति, जङ्गन्ति
 जङ्गतः, जङ्गमति
 जङ्गन्मि, जङ्गन्वः
 जङ्गमिता, जङ्गहि
 अजङ्गन्
 अजङ्गमीत्, अजङ्गमिष्टाम्
 जङ्गनीति, जङ्गन्ति
 जङ्गतः, जङ्गमति
 जङ्गनिता जङ्गहि
 अजङ्गनीत्, अजङ्गन्
 जङ्गन्यात्,

वध्यात्, अवधीत्
 अवधिष्टाम्-इत्यादि
 आजङ्गते-इत्यादि
 चञ्चुरीति, चञ्चूर्ति
 चञ्चूर्तः, चञ्चुरति
 अचञ्चुरीत्, अचञ्चुः
 चङ्गनीति, चङ्गन्ति
 चङ्गातः, चङ्गन्ति
 चङ्गाहि, चङ्गनानि
 अचङ्गनीत्, अचङ्गन्
 अचङ्गाताम्, अचङ्गनुः
 चङ्गायात्, चङ्गन्यात्
 अचङ्गनीत्, अचङ्गानीत्
 योयोति, योयवीति
 अयोयवीत्, अयोयोत्
 योयुयात्, योयूयात्
 अयोयावीत्
 मोनवीत्, मोनोति
 जाहेति, जाहाति
 जाहीतः, जाहाति
 जाहासि, जाहेषि
 जाहीथः, जाहीथ
 जाहीहि
 अजाहेत्, अजाहात्
 अजाहीताम्, अजाहुः
 जाहीयात्, जाहायात्
 अजाहासीत्, अजाहासिष्टाम्
 अजाहिष्यत्
 सास्वपीति, सास्वप्ति

सास्वप्तः, सास्वपति
 असास्वपीत्, असास्वप्
 सास्वप्यात्, सासुप्यात्
 असास्वापीत्,
 असास्वपीत्
 ववृतीति, वरिवृतीति
 वरीवृतीति
 वर्वर्ति, वरिवर्ति
 वरोवर्ति,
 ववृत्तति
 वर्वृतः, वरिवृतः
 वरीवृतः
 ववृत्तति
 वर्वर्तामास, वरिवर्तामास
 वरीवर्तामास
 वर्वर्तिता, वरिवर्तिता
 वरीवर्तिता
 वर्वर्तिष्यति, वरिवर्तिष्यति
 वरीवर्तिष्यति
 अववृतीत्, अवरिवृतीत्
 अवरीवृतीत्
 अववर्त, अवरिवर्त
 अवरीवर्त
 अवर्वाः, अवरिवाः
 अवरीवाः
 अववर्तीत्, अवरिवर्तीत्
 अवरीवर्तीत्
 चर्करीति, चरिकरीति
 चरीकरीति

प्रकर्ति
 प्ररिकर्ति, चरीकर्ति
 प्रकृतः, चरिकृतः, चरीकृतः
 प्रर्ति,
 प्ररिकृति, चरीकृति
 प्रकरांचकार,
 प्ररिकरांचकार,
 प्ररीकरांचकार
 प्रकरिता, चरिकरिता
 प्ररीकरिता
 प्रचर्करीत्, अचरिकरीत्
 प्रचरीकरीत्,
 प्रचर्कः अचरिकः
 प्रचरीकः,
 प्रकृत्यात्, चरिकृत्यात्
 प्ररीकृत्यात्
 प्रक्रियात्, चरिक्रियात्
 प्ररीक्रियात्
 प्रचर्कारोत्, अचरिकारोत्
 प्रचरीकारोत्
 प्रकर्ति.
 प्रतर्ति
 प्रतीर्तः, तातिरति
 प्रतिर्हि, तातराणि
 प्रतातरीत्, अतातः
 प्रतातीर्ताम्, अतातरुः
 प्रतातारीत्,
 प्रतातारिष्टामित्यादि
 प्रर्ति, अरियर्ति

अररीति, अरियरीति
अर्चतः, अरियृतः
आरति, अरियूति
आरियात् अरिरियात्
अरीरियात्
आरारीत्, आरियारीत्
जर्गृहीति ३, जर्गर्हि ३
जर्गृढः ३, जर्गृहति ३
अजर्घर्द् ३
जाग्रहीति, जाग्राढि
जागृढः, जागृहति
जाग्रहीषि, जाग्रक्षि
जाग्रहिता
जर्गृधीति ३, जर्गर्द्धि ३
जर्गृद्धः ३, जर्गृधति ३
जर्गृधीषि ३, जर्घत्सि ३
अजर्गृधीत् ३
अजर्घर्त् ३, अजर्गृद्धाम् ३
अजर्घाः २, अजर्गृधीत् ३
अजर्गर्धिष्टाम् ३
पाप्रच्छतोति, पाप्रष्टि
पाप्रष्टः, पाप्रच्छति
पाप्रश्मि, पाप्रच्छुः
पाप्रश्मः
जाहयीति, जाहति
जाहतः, जाहयति
जाहयीषि, जाहसि
जाहामि
जाहावः, जाहामः

जाह्र्यीति, जाहर्तः
जाह्र्यति, जाहर्हि
अजाहः, अजाहर्ताम्
अजाहयुः
मामोति, मामवीति
मामूतः, मामवति
मामोषि, मामोमि
मामावः, मामूमः
मामोतु, मामूताव
मामूहि, मामवानि

अमामोत्, अमामोः
अमामवम्
अमामाव, अमामूम
तोतुर्वीति, तोतोर्ति
तोतूर्तः, तोतूर्वति
तोथोर्ति, दोदोर्ति
दोधोर्ति
मोमोर्ति, मोमूर्तः
मोमूर्च्छतीत्यादि
वेवीयते

इति यङ्लुगन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथ नामधातुप्रक्रियाप्रयोगाः ।

पुत्रीयति, गव्यति,
नाव्यति
गव्यांचकार, गव्यिता
नाव्यांचकार, नाव्यिता
राजीयति
त्वद्यति, मद्यति
युष्मद्यति, अस्मद्यति
गीर्यति, पूर्यति
दिव्यति, पुर्यति
दोव्यति
अदस्यति, कर्त्रीयति
गार्गीयति, वाच्यति
कवीयति, समिध्यति
समिधिता, समिध्यिता

किमिच्छति, इदमिच्छति
स्वरिच्छति
अशनायति
उदन्यति, धनायति
वुमुक्षादौ किम् ?
अशनीयति
उदकीयति, धनीयति
अश्वस्यतिवडवा
वृषस्यतिगौः
क्षीरस्यतिबालः
लवणस्यति-उष्ट्रः
दधिस्यति, दध्यस्यति
मधुस्यति, मध्वस्यति
पुत्रकाम्यति

यशस्काम्यति
 सर्पिष्काम्यति
 किंकाम्यति, स्वःकाम्यति
 पुत्रीयतिछात्रम्
 वेष्णूयतिद्विजम्
 गसादीयतिकुट्यांभिक्षुः
 हुटीयतिप्रासादे
 हुण्णायते, ओजायते
 मप्सरायते
 शायते, यशस्यते
 वेद्वायते, विद्वस्यते
 मद्यते, मद्यते
 ष्मद्यते, अस्मद्यते
 मारायते
 रितायते
 रूयते
 पत्नायते, सपतीयते
 पत्नीयते, युवायते
 दूवीमृदूयते
 चिकायते
 वगल्भते
 वेवते, होडते
 वगल्भांचक्रे
 वेवांचक्रे, होडांचक्रे
 ण्णति
 ति, अतः, अन्ति
 , अतुः, उः
 ,

मालाति
 मालांचकार
 अमालात्
 अमालासीत्
 कवयति, कवीयात्
 अकवयीत्, अकवायीत्
 वयति, विवाय
 विव्यतुः
 अवयीत्, अवायीत्
 श्रयति, शिश्राय
 शिश्रियतुः
 पितरति,
 पित्रियान्
 भवति, अभावीत्
 बुभाव
 द्रवति, अद्रावीत्
 इदामति, राजानति
 पथीनति, मथीनति
 ऋद्दीणति, देवति
 द्यवति
 कति, चकौ
 सस्वौ, सस्व
 स्वामास, स्वाञ्चकार
 भृशायते
 कदिवा भृशा भवन्ति
 सुमनायते,
 स्वमनायत
 उन्मनायते, उदमनायत

अवागल्भत,
 अवागल्भिष्ट
 ओढायित्वा
 उन्मनाय्य, अवगल्भ्य
 औस्त्रीयत्
 औङ्कारीयत्, औढीयत्
 लोहितायति
 लोहितापते
 पटपटायति, पटपटायते
 लोहितश्यामदुःखानि-
 हर्षगर्वसुखानि च ।
 मूच्छानिद्राकृपाधूमाः-
 करुणानित्यकर्मणि ॥ १ ॥
 श्यामायते
 लोहिनीयति, लोहिनीयते
 कष्टायते
 पापं चिकीर्षति
 सत्रायते, कक्षायते
 रोमन्थायते
 नेह कीटोरोमन्थं वर्तयति
 तपस्यति
 बाष्पायते, उष्मायते
 फेनायते
 शब्दायते, शब्दयति
 सुदिनायते
 सुखायते
 कतृग्रहणं किम् ?
 परस्यसुखं वेदयते.

नमस्यति देवान्
 वरोवस्यति गुरुन्
 चित्रोयते
 उत्पुच्छयते. विपुच्छयते
 परिपुच्छयते
 संभाण्डयते
 समवभाण्डत
 सञ्जीवरयते भिक्षुः
 मुण्डयति
 पयःशुद्रान्नं वा व्रतयति
 संवस्त्रयति
 हलयति, कलयति
 अजहलत्, अचकलत्
 कृतयति, वितूस्तयति
 मुण्डयति माणवकम्
 मिश्रयत्यन्नम्
 श्लक्ष्णयति वस्त्रम्
 लवणयति व्यञ्जनम्
 सत्यापयति
 अर्थापयति, वेदापयति
 विपाशयति, रूपयति
 उपवीणयति
 अनुतूलयति
 उपश्लोकयति
 अभिषेणयति
 अभ्यषेणयत्
 अभिषिषेणयिषति
 अनुलोमयति, त्वचयति

वर्णयति, वर्णयति
 वचूर्णयति, एतयति
 रदयति
 थुप्रथयति
 पिप्रथत्, अपप्रथत्
 दुंभ्रदयति
 मिभ्रदत्, अमभ्रदत्
 शयति, क्रशयति
 ढयति
 बभ्रशत्, अचक्रशत्
 द्रढत्
 रेव्रढयति, पर्यवव्रढत्
 ङिढत्, औङिढत्
 जढत्, औडढत्
 ापयति
 ापयति, मापयति
 ादयति, मादयति
 मयति, अस्मयति
 वयति
 द्वयति, विदावयति
 दयति
 िचयति, उदैदिचत्
 िचयति, प्रत्यचिचत्
 तेअचिचत्
 िचयति, सम्यचिचत्
 मेअचिचत्
 राययति, अतितिरायत्
 प्राययति, अससध्रायत्

विष्वघ्रञ्चम्-अविविष्वद्रायत्
 देवघ्रञ्चम्-अदिदेवद्राययत्
 अदघ्रञ्चम्-अददद्रायत्
 अदमुयञ्चम्-अदमुआययति
 अदमुआयत्
 अमुमुयञ्चम्-अमुमुआययति
 आमुमुआययत्
 भुवंभावयति, अवीभवत्
 भ्रुवम्-अवुभ्रवत्
 श्रियम्-अशिथ्रयत्
 गाम्-अजूगवत्
 रायम्-अरीरयत्
 नावम्-अनूनवत्
 स्वश्वम्-स्वाशश्वत्
 स्व, स्वयति,
 असस्वत्, असिस्वत्
 बहून्-भावयति वहयति
 स्रग्विणम्-स्रजयति
 श्रीमतीं श्रीमन्तं वा श्रययति
 अशिथ्रयत्
 पयस्विनीं पयसयति
 स्थूलम्-स्थवयात्, दूरम्-दवयति
 कथंतेहिंदूरवत्यवनतेविवस्वतीति
 दूरमतति अयते वा दूरात्
 युवानं यवयति, कनयति
 अन्तिकं नेदयति
 बाढंसाधयति
 प्रशस्यंप्रसस्यति

वृद्धं ज्यापयति
वर्षयति
प्रियं प्रापयति
स्थिरं स्थापयति
स्फिरं स्फापयति
उरुं वरयति, वारयति

बहुलं वंहयति
गुरुं गरयति
तृपं त्रपयति
दीर्घं द्राघयति
वृन्दारकं वृन्दयति

इतिनामधातुप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथ कण्वादिप्रक्रियाप्रयोगाः ।

धातुभ्यः किम् ?
प्रातिपदिकेभ्यो माभूत्
कण्डूयति, कण्डूयते
मन्तूयति, मन्तूयते
चल्गूयति
अस्यति
असूयति, असूयते
लेट्यति, लेटिता
लोट्यति, लोटिता
लेलायति
इरस्यति, इरज्यति
ईर्यति, ईर्यते
उषस् प्रभातीभावे
वेद धौत्यैस्वप्ने च
मेधा आशुग्रहण
मेधायति
कुषुभ्यति
मगधपरिवेष्टने
नीच दास्य इत्यन्ये

तन्तस् पम्पस् दुःखे
सुख्यति, दुःख्यति
सपर पूजायाम्
अरर आराकर्मणि
भिषज् चिकित्सायाम्
भिष्णज् उपसेवायाम्
इषुध शरधारणे
चरणवरणगतौ
चुरणचौर्ये
तुरण त्वरायाम्
भुरणधारण पोषणयोः
गद्गद् वाक्स्खलने
पला केला खेला विलासे
इला इत्यन्ये
लेखा स्खलने च ? लेख्यति
लिट् अल्पकुत्सनयोः
लिट्यति
लाट जीवने
हृणीङ् रोषणे लज्जायां च

हीङ्पूजायाम्-महीयते
वा श्लाघासादनयोः
प्रस् परितापपरिचरणयोः
रस् अन्तर्धौ
गद् नीरोगत्वे

उरस् बलार्थे—उरस्यति
तरुणगतौ
पयस् प्रसृतौ
संभूयस् प्रभूतभावे
अम्बर संवर संभरणे । ५० ।

इतिकण्वादिप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथप्रत्ययमालाप्रक्रिया प्रयोगाः ।

ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति
ङ्गुयिषति

प्रापिपयिषति
प्रापयिषति
उरुविचारयिषति
वारिरयिषति
वारयिषति
बाढं सिसाधयिषति
साधिधयिषति
साधयिषति
बोभूयिषति
बोभूयिषति
इत्यादावपिबोध्यः

इति प्रत्ययमालाप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथात्मनेपदप्राक्रियाप्रयोगाः ।

आस्ते, शेते
 वभूवे अनुवभूवे
 व्यतिलुनीते
 व्यतिस्ते, व्यतिखाते
 व्यतिषते
 व्यतिसे, व्यतिध्वे
 व्यतिहे, व्यत्यसौ
 व्यातषीत, व्यत्यास्त
 व्यतिराते ३
 व्यतिभाते ३
 व्यतिवभे
 व्यतिगच्छन्ति
 व्यतिघ्नन्ति
 व्यतिहसन्ति
 व्यतिजल्पन्ति
 सम्प्रहरन्तेराजानः
 व्यतिलुनन्ति
 निविशते
 परिक्रीणीते
 विक्रीणीते
 अवक्रीणीते
 विजयते, पराजयते
 विद्यामादत्ते
 अनास्येति किम् ?
 मुखं व्याददाति
 विपादिकां व्याददाति

नदीकूलं व्याददाति
 व्याददतेपिपीलिकाः पतङ्गस्य
 अनुक्रीडते, संक्रीडते
 परिक्रीडते, आक्रीडते
 माणवकमनुक्रीडति
 संक्रीडते
 संक्रीडतिचक्रम्
 आगमयस्वतावत्
 धनुषिशिक्षते
 सर्पिषोनाथते
 कथं नाथसेकिमुपतिनभूभूत
 नाथसे इति पाठ्यम्
 पैतृकमश्वा अनुहरन्ते
 मातृकंगावः
 ताच्छील्येकिम् ?
 मातुरनुहरति
 अपस्किरते वृषोदृष्टः
 कुक्कुटोभक्षार्थी—
 श्वा आश्रयार्थी च
 हर्षादिष्वितिकिम् ?
 अपकिरति कुसुमम्
 गजोऽपकिरति
 आनुते, आपृच्छते
 कृष्णायशपते
 सन्तिष्ठते
 समस्थित, समस्थिषाताम्

प्रस्थिषत
प्रतिष्ठते, प्रतिष्ठते
तिष्ठते
दं नित्यमातिष्ठते
पी कृष्णायतिष्ठते
शय्यकर्णादिषु तिष्ठतेयः
काबुत्तिष्ठते
ध्वेति किम् ?
गदुत्तिष्ठति
माच्छ्रुतमुत्तिष्ठति
नेयाग्नोध्रमुपतिष्ठते
प्रकरणे किम् ?
रमुपतिष्ठति यौवनेन
तर्हि स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्या-
रुपतस्थे सरस्वतीति
यमुनामुपतिष्ठते
कानुपतिष्ठते
गः सुध्रमुपतिष्ठते
मुकः प्रभुमुपतिष्ठते-
तिष्ठति वा
नकाले उपतिष्ठते
पते, वितपते
पते, वितपते पाणिम्
र्णमुत्तपति
मेवैत्रस्य पाणिमुत्तपति
च्छते, आहते
त्यति, शिर आहन्ति
तर्हि आजघ्ने विषमविलोच-

नस्य वक्ष इति भारविः
आहध्वमारघूत्तममिति भट्टिशच
अवधिष्ठ, अवधिषाताम्
आहत, आहसाताम्
आहसत, उदायत
गन्धने किम् ?
उदयंस्तपादम्
सङ्गच्छते
सङ्गसीष्ट, सङ्गसीष्ट
समगत, समगंस्त
समृच्छिष्यते
अकर्मकाभ्यां किम् ?
ग्रामं सङ्गच्छति
संविच्छे, संविदाते
संविद्रते, संविदते
संविद्रताम्, संविदताम्
समविद्रत, समविदत
संपृच्छते, संस्वरते
मा समृत्त, मासमृषाताम्
मा समृषतेति
समार्त, समार्षाताम्
समार्षतेति च भ्वादेः
मासमरत, मासमरेताम्
मासमरन्त
समारत, समारेताम्
समारन्तेति च
संशृणुते, संपश्यते
संशृणुमहे-इति मुरारिः

धातोरर्थान्तरेवृत्ते-
 र्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
 प्रसिद्धेरविवक्षातः-
 कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥ १ ॥
 वहतिभारम् , नदी वहति
 जीवति, नृत्यति
 मेघोवर्षति
 हितान्नयः संशृणुतेस किंप्रभुः
 बन्धनिरस्यति, निरस्यते
 समूहति, समूहते
 ब्रह्म समुह्यात्
 अग्निं समुह्य
 निह्वयते
 कृष्णश्चाणूरमाह्वयते
 स्पर्धायां किम् ?
 पुत्रमाह्वयति
 उत्कुरुते,
 श्येनोवर्तिकामुदाकुरुते
 हरिमुपकुरुते, सेवते
 परदारान्प्रकुरुते
 एधोदकस्योपस्कुरुते
 गाथाः प्रकुरुते
 शतं प्रकुरुते
 एषु किम् ?
 करं करोति
 शत्रुमधिकुरुते
 स्वरान्विकुरुते
 शब्दकर्मणः किम् ?
 चित्तं विकरोति कामः

छात्रा विकुरुते
 शास्त्रे नयते
 दण्डमुन्नयते
 माणवकमुपनयते
 तत्त्वं नयते
 कर्मकरानुपनयते
 करं विनयते
 शतं विनयते
 क्रोधं विनयते-
 अपगमयति
 गुडं विनयति
 कथं तर्हि विगणय्यनयन्ति
 ऋचिक्रमतेबुद्धिः
 अध्ययनायक्रमते
 क्रमतेऽस्मिन्शास्त्राणि
 उपक्रमते, पराक्रमते
 संक्रामति
 आक्रमतेसूर्यः
 आकामतिधूमोहर्म्यतलात्
 साधुविक्रमतेवाजी
 पादविहरणेकिम् ?
 विक्रामतिसन्धिः
 द्विधाभवति
 प्रक्रमते, उपक्रमते
 समर्थाभ्यांकिन् ?
 प्रकामति, उपक्रामति
 क्रामति, क्रमते
 शतमपजानीते
 सर्पिषोजानीते

संजानीते
 प्रतिजानीते
 त्रमातुर्वा संजानाति
 स्त्रेवदते
 यानुपवदते
 स्त्रेवदते, क्षेत्रेवदते
 वदते
 वदन्तेब्राह्मणाः
 वदन्ति खगाः
 वदतेकठः कलापस्य
 र्मकात्किम् ?
 मनुवदति
 क्वाचांकिम् ?
 वदतिवीणा
 वदन्ते विप्रवदन्तिवा वैद्याः
 गिरते
 नित्यं संगिरते
 ज्ञानेकिम् ?
 रतिप्रासम्
 मुञ्चरते
 या संयच्छते
 रसमुदाचरते
 यासंप्रयच्छते
 र्मुपयच्छते
 सीतामुपायत, उपायंस्तवा
 जज्ञासते
 षते, सुस्मृषते
 क्षते

पुत्रमनुजिज्ञासति
 सर्पिषोऽनुजिज्ञासते
 प्रतिशुभ्रूषति, आशुश्रूषति
 देवदत्तंप्रतिशुभ्रूषते
 एदिधिषते, शिशयिषते
 निविविक्षते
 पूर्ववत्किम् ?
 बुभूषति
 शिशत्सति, मुमूर्षति
 एधांचक्रे
 प्रयुङ्क्त, उपयुङ्क्त
 उद्युङ्क्त, उपयुङ्क्त
 अयज्ञपात्रेषुकिम् ?
 द्वन्द्वन्यश्चिपात्राणिप्रयुनक्ति
 संचणुतेशस्त्रम्
 ओदनं भुङ्क्त
 बुभुजेपृथिवीपालः पृथिवीमेव-
 केवलाम्
 वृद्धोजनो दुःखशतानिभुङ्क्त
 अगवनेकिम् ?
 महींभुनक्ति
 पश्यन्तिभवंभक्ताः
 पश्यतिभवः
 दर्शयन्तिभवंभक्ताः
 दर्शयतेभवः, आरोहयतेहस्तीति
 आरोहन्तिहस्तिनंहस्तिपकाः
 आरोहतिहस्ती
 आरोहयन्ति, आरोहयते

पश्यन्त्यारोहन्तीतिप्रथमकक्षा
 दर्शयतिभवः
 आरोहयति हस्ती
 दर्शयते, आरोहयते
 अनाध्यानेकिम् ?
 स्मरतिवनगुल्मंकोकिलः
 स्मरयतिवनगुल्मः
 माणवकं गर्धयते-वञ्चयते वा
 प्रलम्भनेकिम् ?
 श्वानं गर्धयति
 अहिं वञ्चयति
 पदं मिथ्याकारयते
 मिथ्योपपदात्किम् ?
 पदं सुष्ठुकारयति
 अभ्यासेकिम् ?
 सकृत्पदं मिथ्याकारयति
 यजते, सुनुते
 कर्त्रभिप्रायेकिम् ?
 ऋत्विजोयजन्ति

सुवन्ति
 न्यायमपवदते
 अपवदति
 कारयते
 व्रीहीन्संयच्छते
 भारमुद्यच्छते
 वस्त्रमायच्छते
 अग्रन्थेकिम् ?
 अद्यच्छतिभेदम्
 गां जातीते
 अनुपसर्गात्किम् ?
 स्वर्गलोकं न प्रजानाति
 कथमित्थं नृपः पूर्वमित्यादि
 स्वयं यजति-यजते वा
 स्वंकटं करोति-कुरुते वा
 स्वंपुत्रमपवदति-अपवदते वा
 स्वयं कारयति-कारयेत वा
 स्वंव्रीहीं संयच्छति-संयच्छते वा
 स्वांगां जानाति-जानीते वा

इत्यामनेपदप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथ पदव्यवस्थाप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अस्ति
 अनुकरोति, पराकरोति
 अभिक्षिपति
 प्रवहति
 परिमृष्यति, परिमर्षति

विरमति
 यश्च दत्तमुपरमति
 उपरमति, उपरमते वा
 बोधयति पद्मम्
 बोधयति काष्ठानि

शयतिदुःखम्
त्यति सुखम्
यापयतिवेदम्
वयति, द्रावयति
वयति, निगारयति
शयति, भोजयति
ठयति, कम्पयति
दयतेदेवदत्तेन
दयत्यन्नंवटुना
कृष्णस्तंगोपीशाययति
पयते, दमयते
यामयते, आयासयते
रोपोहयते, रोचयते
यते, वादयते
सयते
यापयेतेशिशुमेकंसमीची

वत्सान्पाययतिपयः
दमयन्तीकमनीयतामदम्
भिक्षांवासयति
लोहितायति
लोहितायते
अद्युतत्
अद्योतिष्ट
वत्स्यति, वर्तिष्यते
विवृत्सति
विवर्तिषते
कल्सा, कल्सासि
कल्पितासे
कल्पस्यति, कल्पिष्यते
कल्पस्यते
चल्कृप्सति,
चिकल्पिषते, चिक्कृप्सते

इतिपदव्यवस्थाप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथलकारार्थभावकर्मप्रक्रियाप्रयोगाः ।

यामयाऽन्यैश्चभूयते
भूवे
विता, भविता
विष्यते, भविष्यते
प्रताम्, अभूयत
पेत
विषीष्ट, भविषीष्ट
मावि

अभाविष्यत, अभविष्यत
अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण—
त्वया मयाच ।
अनुभूयेते, अनुभूयन्ते
त्वमनुभूयसे
अहमनुभूये
अन्वभावि
अन्वभाविषाताम्

अन्वभविषाताम्
भाव्यते, भावयांचक्रे
भाषयांबभूवे
भावयामासे
भाविता, भावयिता
भाविष्यते, भावयिष्यते

भाव्यताम्
अभाव्यत, भाव्येत
भाविषीष्ट, भावयिशीष्ट
अभावि अभाविषाम्
अभावयिषाताम्
बुभूष्यते, बुभूषांचक्रे
बुभूषिता, बुभूयिष्यते
बोभूय्यते, बोभूयते
बोभवांचक्रे
बोभाविता, बोभविता
स्तूयतेविष्णुः तुष्टुवे
स्ताविता, स्तोता
स्ताविष्यते, स्तोष्यते
अस्तावि, अस्ताविषाताम्
अर्यते, स्मर्यते
सस्मरे

आरिता, अर्ता
स्मारिता, स्मर्ता
संस्क्रियते, स्मस्यते
नन्द्यते, इज्यते
शय्यते
तायते, तन्यन्ते

जायते, जन्यते
अन्वतप्तपापेन
दीयते, धीयते
जग्ले
दायिता, दाता
दायिषीष्ट, दासीष्ट
अदायि
अदायिषाताम्, अदिषाताम्
अघायिषाताम्, अधिषाताम्
अग्लायि, हन्यते
घानिता, हन्ता
घानिष्यते, हनिष्यते
घानिषीष्ट, वधिषीष्ट
अघानि, अघानिषाताम्
अहसाताम्
अवधि, अवधिषाताम्
अघानिष्यत, अहनिष्यत
गृह्यते
ग्राहिता, ग्रहीता
ग्राहिष्यते, ग्रहीष्यते
ग्राहिषीष्ट, ग्रहिषीष्ट
अग्राहि, अग्राहिषाताम्
अग्रहीषाताम्
दृश्यते
अदर्शि, अदर्शिषाताम्
अदृक्षाताम्
अगारिध्वम्
अगरीध्वम्, अगारिध्वम्

गीद्वम्
 णतेलुङिध्वमिचतुरधिकं-
 तं रूपं भवति
 न्यतेमोहोमुकुन्देन
 णमुलोरितिसुत्रस्यव्याख्या
 णमिता, शमिता
 मयिता
 णमिष्यते, शमिष्यते
 णमयिष्यते
 शम्यते
 शमिता, शंशमिता
 शमयिता
 म्यतेमुनिना
 शमि, अदमि
 णत्तोपदेशस्येति किम् ?
 णामि
 ण्तस्येति किम् ?
 णादि

अनाचमेः किम् ?
 अचामि
 अकामि, अवामि
 अवधि
 अजागारि
 अभाजि, अभञ्जि
 अलम्भि, अलाभि
 प्रालम्भि
 गौणेकर्मणिदुह्यादेरित्यस्यव्याख्या
 गौर्दुह्यतेपयः
 अजाग्रामं नीयते
 ह्रियते, कृष्यते
 उह्यते
 बोध्यतेमाणवकंधर्मः
 माणवकोधर्ममिति वा
 देवदत्तो गामं गम्यते
 मासोमासं वा आस्यतेदेवदत्तेन
 मासमास्यतेमाणवकः

इति लकारार्थभावकर्मप्रक्रिया प्रयोगाः

अथलकारार्थकर्मकर्तृप्रक्रियाप्रयोगाः ।

ध्वसिच्छिनत्ति
 ष्ठाणिपचति
 णालीपचति
 व्यतेओदनेन
 णतेकाष्ठेन

पच्यते ओदनः
 मिद्यतेकाष्ठम्
 उपाचि, अमेदि
 भेत्तव्यंकुसूलेन
 कर्मणेति किम् ?

साध्वसिरित्यादौमाभूत्
 कर्तृस्थक्रियेभ्योमाभूत्
 गच्छतिग्रामः
 आरोहनिहस्ती
 अधिगच्छतिशास्त्रार्थः
 स्मरतिश्रद्धधातिवा
 तेनकारिष्यतेघट इत्यादि
 अन्योन्यंस्पृशतः
 अजागामंनयति
 गौः पयोदुग्धे
 अकारि, अकृत
 अदोहि, अदुग्ध
 अधुक्षत
 अदुस्वरः फलंपच्यते
 सृज्यते स्रजंभक्तः
 असर्जि
 युज्यतेब्रह्मचारीयोगम्
 अलंकुरुते कन्या
 अलमकृत
 अवकिरतेहस्ती
 अवाकीर्ष्ट
 गिरते, अगीर्ष्ट
 आद्रियते, आद्रूत
 चिकिर्षतेकटः
 अचिकीर्षीष्ट
 अवारुद्ध गौः
 अवारोधिगौर्गोपेन
 तप्यतेतपस्तापसः

अतप्त
 तपः कर्मकस्येतिक्लिम् ?
 उत्तपति सुवर्णं, सुवर्णकारः
 प्रस्तुते
 प्रास्नविष्ट, प्रास्नोष्ट
 नमतेदण्डः, अनंस्य
 कारयते, अचीकरत
 उच्छ्रयतेदण्डः
 उदशिश्नियत
 कारिष्यते
 उच्छ्रायते
 ब्रूतेकथाः, अवोचत
 भारद्वाजीयाः पठन्ति
 पुच्छमुदस्यति
 उत्पुच्छयते गौः
 उत्पुच्छयतेगाम्
 उत्पुच्छयते गौः
 उदपुपुच्छत
 ग्रन्थतिग्रन्थम्
 श्रन्थतिमेखलांदेवदत्तः
 ग्रन्थतेग्रन्थः
 अग्रन्थिष्ट
 श्रन्थते, अश्रन्थिष्ट
 अशनीते, ग्रन्थनीतेस्वयमेव
 विकुर्वते सैन्धवाः
 पुनः-विकुर्वतेसैन्धवाः
 व्यकारिष्ट, व्यकारिषाताम्
 व्यकारिषत

रुत, व्यरुषाताम्
रुषत
प्यतिकुष्यते पादः

रज्यति रज्यते वल्लम्
कोषिषीष्ट
रंक्षीष्ट

इतिलकारार्थकर्मकटुप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथलकारार्थप्रक्रियाप्रयोगाः ।

मरसिकृष्णगोकुलेवत्स्यामः
वं बुध्यसेचेतयसे-इत्यपि
मिजानासिकृष्णयद्वने अभुञ्जमहि
मरसिकृष्णवने वत्स्यामस्तत्रा-
श्चारयिष्यामः ।
कार
मोऽहंकिलविललाप
हुजगदपुरस्तात्तस्यमत्ता-
ल्लाहम्
लिङ्गेष्ववात्सीः
हं कलिङ्गान् जगाम
तिहाकरोच्चकारवा
श्वदकरोच्चकारवा
गच्छत्किम् ?
गामकिम् ?
नासन्नेतुकंसंजघानकिम् ?
जतिस्म युधिष्ठिरः
वं स्मपिताब्रवीति
कार्षी किम् ?
नुकरोमिभोः

नकरोमिनाकार्षम्
अहंनु करोमि
अहंन्वकार्षम्
वसन्तीहपुराः छात्राः
अवात्सुः, अवसन्, उषुर्वा
अस्मेकिम् ?
यजतिस्मपुरा
पुराभुङ्के
निपातयोः किम् ?
यावदास्यतेतावद्भोक्ष्यते
करणभूतयापुरायास्यति
कदाकर्हिवाभुङ्के—
भोक्ष्यतेभोक्तावा ।
कंकतरं कतमंवा भोजयसि
भोजयिष्यसि-भोजयितासिवा
लिप्सायांकिम् ?
कःपाटलिपुत्रंगमिष्यति
योऽन्नंददातिदादास्यतिथातावा
कृष्णश्चेद्भुङ्के त्वंगाश्चारय
उर्ध्वमौर्ध्वतिकेभविष्यति

मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदा-
गच्छेत्

आगच्छति, आगमिष्यति-
आगन्ता वा ।

अथत्वंछन्दोऽधीष्व

कदा आगतोऽसि

अयमागच्छामि, अयमागमम्

कदागमिष्यसि

एषगच्छामि, गमिष्यामिवा

देवश्चेदवर्षीत् वर्षतिवर्षिष्यति वा

धान्यमवाप्समवपामोवप्स्यामोवा

वृष्टिश्चेत्तिप्रमाशुत्वरितं-

वायास्यति ।

शीघ्रंवप्स्यामः

इवःशीघ्रंवप्स्यामः

गुरुश्चेदुयेदाशंसेऽधीयीय

आशंसेक्षिप्रमधीयीय

यावज्जीपमन्नमदाद्दास्यति वा

येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता-

तस्यामग्निनाधित ।

स्वोमेनायष्ट

येयममावास्याऽऽगामिनी-

तस्यामग्निनाधास्यते ।

सोमेनयक्ष्यते

योयमध्वागन्तव्य आपाटलि-

पुत्रात्तस्ययदवरंकौशाम्ब्यास्तत्र-

सकून्पास्यामः ।

योयंवत्सर आगामी तस्य यदवर-

माग्रहायण्यास्तत्रयुक्ता अथे-
अनहोरात्राणांकिम् ?

योऽयं मास आगामीतस्य

पञ्चदशरात्रस्तत्राध्येतास्महे

योऽयं संवत्सर आगामी त

यत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्ये

अध्येतास्महे

सुवृष्टिश्चेदभविष्यत्तदा-

सुभिन्नमभविष्यत् ।

अपिजायां त्यजसि

जातुगणिकामाधत्से

कथं धर्मंत्यजेस्त्यजसि वा

कथं नामतत्रभवान् धर्ममत्य

अत्याक्षीत् वा ।

कः कतरः कतमो वा हरिर्नि

निन्दिष्यति वा ।

नसंभावयामि न मर्षयेवा-

भवान् हरिर्निन्देत् निन्दिष्य

कः कतरः कतमोवाहरिर्नि

निन्दिष्यतिवा ।

नश्रद्धेनमर्षयेवाकिङ्किल-

त्वं शूद्रान्नभोक्ष्यसे ।

अस्तिभवतिविद्यते वा-

शूद्रांगमिष्यसि ।

जातु यद्यदा यदिवा त्वाद्दृष्ट

निन्देन्नावकल्पयामि नमर्षय

यच्चयत्र वा त्वमेवंकुर्व्या-

नश्रद्धेनमर्षयामि ।

यत्र वा त्वंशूद्रं याजयेः
 चयत्रवा त्वंशूद्रं याजयेः
 श्रयंमन्धोनाम कृष्णं द्रव्यीत
 यदौकिम् ?
 श्रयं यदि सोऽधीयीत
 -अपि वा हन्यादधंहरिः
 मर्थयोः किम् ?
 दण्डः पतिष्यति
 पिधास्यतिद्वारम्
 मोमेभुञ्जीतभवान्
 रुचितीतिकिम् ?
 चेज्जीवति
 पेगिरिं शिरसाभिन्द्यात्
 द्वाप्रयोगेकिम् ?
 कृष्णोहस्तिनं हनिष्यति
 भावयामिभुञ्जीतभोदयते-
 भाभवान्
 दिकिम् ?
 भावयामि यद्भुञ्जीथास्त्वम्
 णंनमेचचेत्सुखंयायात्
 णंनंस्यतिचेत्सुखंयास्यति
 तीतिपलायते
 छामिभुञ्जीतभुङ्क्तावा भवान्
 कामये प्राथये-इत्यपि
 छन् करोति
 मोयेतीच्छति
 छेत् , इच्छति
 मयेत, कामयते

जयेत
 इहभुञ्जीतभवान्
 इहासीत, अधीष्टे
 पुत्रमध्यापयेद्भवान्
 किंभोवेदमधीय उततर्कम्
 भोभोजनंलभेय
 भवतायष्टव्यम्
 भवान्यजताम्
 मुहूर्तादूर्ध्वंयजेत
 यजताम् , यष्टव्यम्
 उर्ध्वमुहूर्ताद्यजतांस्म
 त्वंस्मअध्यापय
 कालः समयो वेलावा—
 यद्भुञ्जीतभवान् ।
 त्वंकन्यांवहेः
 भारंत्वंवहेः
 माकार्षीः
 कथंमाभवतु माभविष्यति वा
 वसन्ददर्श
 सोमयाज्यस्यपुत्रोभविता
 क्रियांसमभिहारे-इत्यादि-
 सूत्रव्याख्या
 याहियाहीतियाति
 एवं यातः, यान्ति
 यासि, याथः
 याथ
 यातयातेतियूयं याथ
 याहियाहीत्ययासीत्—
 यास्यतिवा

अधीष्वाधीष्वेत्यधीते
 अधीध्वमधीध्वमिति—
 यूयमधीध्वे ।
 सक्तून्पिब धानाः खाद
 अन्नंभुङ्क्वदाधिक—
 मास्वादयस्व ।

पीवतखादत
 भुङ्क्वमास्वादयध्वम्
 सक्तून्पिबति, धानाः खादति
 अन्नंभुङ्क्ते,
 दाधिकमास्वादयते
 एतेनपुरीमवस्कन्दलुनीहिनि
 चक्रे—इत्यादि च व्याख्यातम्

इतिलकारार्थप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथकृदन्तकृत्यप्रक्रियाप्रयोगाः ।

एधितव्यम्
 एधनीयं त्वया
 चेत्तव्यश्चयनीयोवाधर्मस्वया
 वास्तव्यः
 पचेलिमामाषाः
 पक्तव्याः
 भेदिलिमाःसरलाः
 भेत्तव्याः
 प्रयाणीयम्
 अचः किम् ?
 प्रमग्नः, निर्विण्णः
 प्रयापणीयम्, प्रभापणीयम्
 विहितविशेषणंकिम् ?
 प्रयाप्यमाणं पश्य
 दुर्यानिम्, दुर्यापनम्
 प्रकोपणीयम्, प्रकोपनीयम्
 हलः किम् ?

प्रोहणीयम्
 इजुपधात्किम् ?
 प्रवपणीयम्
 प्रेङ्गणीयम्
 इजादेःकिम् ?
 प्रमङ्गनीयम्
 प्रेन्वनम्, प्रोम्भणम्
 प्रणिंसितव्यम्
 पर्निंसितव्यम्
 प्रभानीपम्, प्रभवनीयम्
 प्रवपणीयःसोमः
 प्रभापनीयम्
 प्रख्यानीयम्
 दानीयंचूर्णम्
 दानीयोविप्रः
 चेयम्, जेयम्
 देयम्, ग्लेयम्

क्यम्, शस्यम्
 रत्यम्, यत्यम्
 न्यम्
 ध्यः, घात्यः
 ण्यम्, लभ्यम्
 णालम्भयोगौः
 पलम्भ्यः साधुः
 तुतौकिम् ?
 पलम्भः
 क्यम्, सद्यम्
 धम्, पद्यम्
 र्यम्
 णचर्योदेशः
 गुरौकिम् ?
 णचार्योगुरुः
 ण्याम्यम्
 णेनियम्यमिति
 णयानिम्येति च
 णवद्यंपापम्
 णौकिम् ?
 णुद्यंगुरुनाम
 णात्मनामगुरोर्नाम-
 णामाति कृपणस्य च ।
 णेयस्कामोनगृहीयात्
 ण्येष्टापत्यकलत्रयोः ॥ स्मृतिः ॥
 ण्यगौः, पाण्यमन्यत्
 णतेनवर्याकन्या
 णृत्यान्या

वद्यंशकटम्
 करणंकिम् ?
 वाद्यं, वोढव्यम्
 अर्यःस्वामीवैश्यो वा
 अनयोः किम् ?
 आर्योब्राह्मणः
 उपसर्यागौः
 प्रजनेकाल्येति किम् ?
 उपसार्याकाशी
 अजर्यम्
 तेनसङ्गतमार्येणेत्यादिभट्टिः
 मृगैरजर्यमित्यादिच
 सङ्गतं किम् ?
 अजरिताकम्बलः
 अजार्यसङ्गतेन
 ब्रह्मोद्यम्, ब्रह्मवाद्यम्
 अनुवाद्यम्, अपवाद्यम्
 ब्रह्मभूयम्, भव्यम्
 प्रभव्यम्, ब्रह्महत्या
 इत्यः, स्तुत्यः
 शिष्यः, वृत्यः
 वार्याऋत्विजः
 आदृत्यः, जुष्यः
 अवश्यस्तुत्यः
 शस्यम्, शंस्यम्
 दुह्यम्, दोह्यम्
 गुह्यम्, गोह्यम्
 आज्यम्, वृत्यम्, वृद्ध्यम्

कल्प्यम्, चर्त्यम्
 तपरकरणं किम् ?
 कीर्त्यम्, खेयम्
 इचेति ह्रस्वः सुपठः
 भृत्याः कर्मकराः
 संभृत्याः, संभार्याः
 असंज्ञायां किम् ?
 भार्यानामक्षत्रियाः
 कथं भार्यावधूरित्यादिः—
 सत्यम्
 मृज्यः, मार्ग्यः
 न्यङ्कुः
 राजसूयः, राजसूयम्
 सरत्याकाशे सूर्यः
 मृषोद्यम्
 उच्छ्वायसौन्दर्यगुणामृषोद्याः
 राचते रुच्यः
 सुवर्णरजतभिन्नं धनं कुप्यम्
 गोप्यमन्यत्
 कृष्टपच्याः कृष्टपाक्याः
 नव्यथतेऽव्यध्यः
 भिनतिकूलंभिद्यः
 उक्षत्युदकमुद्ध्यः
 नदेकिम् ?
 भेत्ता, उज्झिता
 पुप्यन्त्यस्मिन्नर्थाः पुप्यः
 सिद्धन्त्यस्मिन्निध्यः
 विपूयोमुज्जः

विनीयः कल्कः
 जित्योहलिः
 विपव्यम्, विनेयम्
 जेयम्
 प्रतिगृह्यम्, अपिगृह्यम्
 प्रतिग्राह्यम्, अपिग्राह्यम्
 अवगृह्यम्, प्रगृह्यपदम्
 गृह्यकाः शुकाः
 ग्रामगृह्यासेना
 पद्यः
 आर्यगृह्यः
 कृत्यम्, वृष्यम्
 कार्यम्, वर्ण्यम्
 युग्योगौः
 अमासहवसन्तोऽस्यां-
 चन्द्रार्कावमास्या
 अमावस्या, पाक्यम्
 पाणिसर्ग्यारज्जुः
 समवसर्ग्या, गर्ज्यम्
 प्रामाण्येप्रमाणं मुनीनाम्
 समाजः, परिव्राजः
 भुजः पाणिः, न्यब्जः
 उपतापोरोगः
 पाण्युपतापयोः किम् ?
 भोगः, समुद्रः
 पञ्चप्रयाजाः
 त्रयोऽनुयाजाः
 यशाङ्गेकिम् ?

यागः, अनुयागः

कच्यम्

तौकिम् ?

कुर्यंकाष्टम्

वश्यपाच्यम्

ज्यम्, याच्यम्

च्यम्

वाच्यग्रन्थविशेषः

च्यम्, त्याज्यम्

जेर्ग्रहणंचिन्त्यम्

च्यम्, वाक्यम्

योज्यः, नियोज्यः

ग्यमन्यत्

प्यम्, दाभ्यः

व्यम्, पाव्यम्

साव्यम्, याव्यम्

प्यम्, राप्यम्

प्यम्, त्राप्यम्

म्यम्

नाच्यः, ओनेयोऽन्यः

आदिः वैश्यकुलादेरानीतोदक्षि-

णाग्निश्च

णाच्यश्चोरः

गाय्योऽन्तेवासी

प्रणोयोऽन्यः

पाय्यं मानम्

सान्नाय्यं हविर्विशेषः

निकाय्योनिवासः

धाय्याञ्चकू

कुण्डपाय्यः क्रतुः

सञ्जीयतेऽसौ सञ्जाय्यः

परिचाय्यम्, उपचाय्यम्

परिचेयम्, उपचेयम्

संवाह्यम्, चित्योऽग्निः

अग्नेश्चयनमग्निचित्या

त्वयागन्तव्यम्

गमनीयम्

गम्यम्

तेन न खलर्थेषु सिद्धम्

स्तुत्यः, स्तोता

स्तुतिकर्ता

भवतीति भव्यः

भव्यमनेन वा

गायतीति गेयः साम्नामयम्

गेयं सामानेन वा

वोढुं शक्यो वोढव्यः

वहनीयोवाह्यः

इतिकृदन्तकृत्यप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथ पूर्वकृदन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

कारकः, कर्त्ता
 वोढुमर्होवोढा
 कारिका, कर्त्री
 कुटिता, कोटकः
 विजिता, धातकः
 दायकः
 शमकः, दमकः
 नियामकः
 जनकः, वधकः
 रन्धकः, जम्भकः,
 रधिता, रद्धा
 मङ्गा, नन्ष्टा
 नशिता
 रम्भकः, रब्धा
 लम्भकः, लब्धा
 एषिता, एष्टा
 सहिता, सोढा
 दरिद्रिता, दरिद्रायकः
 पादहारकः
 प्रक्रन्ता
 कर्त्तरीतिकिम् ?
 प्रक्रमितव्यम्
 आत्मनेपदेतिकिम् ?
 संक्रमिता, क्रमिता
 क्रन्तेत्यपिकेचित्
 सखिगमिषिता
 विवृत्तिसता, पापचकः

पापाचकः
 नन्दनः, जनार्दनः
 मधुसूदनः, विभीषणः
 लवणः, ग्राही
 स्थायी, मन्त्री
 विषयी, विषयी
 परिभावी, परिभवी
 नदट्, चोरट्
 देवट्, नदी
 चोरी, देवी
 जारभरा, श्वपचा
 श्वपाकोऽपि
 चेक्रियः, नेन्यः
 लोलुवः, पोपुवः
 मरीमृचः
 चराचरः, चलाचलः
 पतापतः, वदावदः
 घनाघनः पाटूपटः
 चरः, चलः
 पतः, वदः
 हनः, पाटः
 रात्रीचरः, रात्रिचरः
 क्षिपः, लिखः
 बुधः, कुशः, झः
 प्रिणातीतिप्रियः
 किरतीतिकिरः
 क्षेपकः, क्षेप्ता

णः, प्रहः
 णः, जिघ्रः
 णः, धयः
 कन्या
 तीतिपश्यः
 णः, विन्दः
 णः, पारयः
 णः, उदेजयः
 णः, सातयः
 रमात्मा
 न्तोभक्ताः
 णः
 सगार्गत्किम् ?
 णः
 म्पादेवाः
 न्दः, अरविन्दम्
 दधः
 प्रधः
 णः, ज्वलः
 णः, चलः
 लः, अवतानः
 णायः, प्रतिश्यायः
 णः, धायः
 णः
 णवः, संन्नावः
 णयः, अवसायः
 णारः, लेहः
 णः, श्वासः

दावः, दवः
 नायः, प्रदवः
 प्रणयः
 ग्राहः, ग्रहः
 भवोदेवः संसारश्च
 भावाःपदार्थाः
 भावः, गृहम्
 तात्स्थ्याद्गहादाराः
 नर्तकः, नर्तकी
 खनकः, खनकी
 रजकः, रजकी
 रजिका, रजकी
 गाथकः, गायनः
 गायनी
 जहात्युदकमितिहायनो व्रीहिः
 जहातिभावानितिहायनोवर्षम्
 जिहीते-प्राप्नेतिवा
 प्रवकः, सरकः
 लवकः
 जीवतात्,—जीवकः
 नन्दतात्,—नन्दकः
 आशासितुः पित्रादेरियमुक्तिः
 कुम्भकारः
 आदित्यं पश्यति
 मांसशीला, मांसकामा
 मांसभक्षा, कल्याणाचारा
 सुखप्रतीक्षा, बहुक्षमा
 कथन्तर्हिगङ्गाधरभूधरादयः

स्वर्गहायः, तन्तुवायः
 धान्यमायः
 गोदः, पार्ष्णित्रम्
 अनुपसर्गोकिम् ?
 गोसन्दायः,
 ब्रह्मजिनातिब्रह्मज्यः
 आह्वः, प्रह्वः
 द्विपः, समस्थः
 विषमस्थः, ततस्थः
 आखृत्यः, प्रष्टोगौः
 अग्रेति किम् ?
 प्रस्थः
 द्विष्टः, त्रिष्टः
 तुन्दपरिमृजोऽलसः
 शोकापनुदः, सुखस्याहर्ता
 तुन्दपरिमार्ज एव
 शोकापनोदः
 मूलविभुजोरथः
 महीध्रः, कुध्रः
 गिलतीतिगिलः
 सर्वप्रदः, पथिप्रह्वः
 गोसंप्रदायः, गोसह्वयः
 सामगः, सामगी
 सामसङ्गायः
 सुरापी, शीघुपी
 क्षीरपात्राह्वणी
 सुरापा
 अंशहरः

अनुद्यमनेकिम् ?
 भारहारः
 शक्तिग्रहः, लाङ्गलग्रहः
 सूत्रग्रहः, सूत्रग्राहः
 कवचहरः कुमारः
 पुष्पाहरः
 ताच्छील्येकिम् ?
 भारहारः
 पूजार्हाब्राह्मणी
 स्तम्बेरमो हस्ती
 कर्णेजपः सूचकः
 शम्भवः, सम्बदः
 शङ्करानामपरिव्राजिकातच
 खशयः
 पार्श्वशयः, पृष्ठशयः
 उदरेणशेते उदरशयः
 उत्तानशयः
 अवमूर्धशयः
 अवमूर्धा
 गिरौशेते गिरिशः
 कथं तर्हि गिरिशमुपचचार
 कुरुचरः, कुरुचरी
 भिक्षाचरः, सेनाचरः
 आदायचरः
 कथं प्रेक्ष्यस्थितांसहचरीभि
 पुरस्सरः, अग्रतस्सरः
 अग्रेसरः
 कथं तर्हियूथंतदग्रसरगर्वित

सरः
रिक्किम् ?
सारः
स्कारीविद्या
द्वकरः, वचनकरः
वाकरः, विभाकरः
शाकरः, भास्करः
करः
करः, द्विकरः
स्करः,
पुष्करः
ष्करः
करा, यत्करा
करा, किंकरी
कारः, कर्मकरः
दकारः
म्बकरिर्वीहिः
त्करिर्वत्सः
हिवत्सयोः किम् ?
म्बकारः, शकृत्कारः
हारिः, नाथहारिः
किम् ?
हारः, नाथहारः
ग्रहिः, आत्मम्भरिः
म्भरिः
त्स्नाकरम्भमुदरम्भरयश्चकोराः
मेजयः
मजामृगाः
न्धयः, तिलन्तुदः

शधंजहामाषाः
स्तनन्धयः, स्तनन्धयी
नासिकन्धमः, नाशिकन्धयः
नाडिन्धमः, नाडिन्धयः
मुष्टिन्धमः, मुष्टिन्धयः
घटिन्धमः, घटिन्धय इत्यादिः
खारी, खरी
कूलमुद्रुजः, कूलमुद्रहः
वहंलिहो गौः
अभ्रंलिहोवायुः
प्रस्थम्पचास्थाली
खारिम्पचःकटाहः
मितम्पचाब्राह्मणी
नखम्पचायवागूः
विन्धुन्तुदः, अरुन्तुदः
असूर्यम्पश्याराजदाराः
ललाटन्तपःसूर्यः
उग्रम्पश्यः
इरम्मदोमेद्यज्योतिः
पाणिन्धमोऽध्वा
प्रियंवदः, वशंवदः
मितङ्गमोहस्ती
विहङ्गमः, विहङ्ग
भुजङ्गमः, भुजङ्गः
द्विषन्तपः, परन्तपः
द्विषतीतापः
वाचंयमोमौनव्रती
व्रतेकिम् ?

वाग्यामः

पुरन्दरः, सर्वसहः

भगन्दरः

सर्वङ्गुषःखलः, कूलङ्गुषानदी

अम्रङ्गुषोवायुः, करीषङ्गुषावात्या

मेघङ्करः, ऋतिङ्करः

भयङ्करः, अभयङ्करः

क्षेमङ्करः, क्षेमकारः

प्रियङ्करः, प्रियकारः

मद्रङ्करः, मद्रकारः

कथं तर्हि अल्पारम्भाः क्षेमकराः

आशितम्भव ओदनः

आशितम्भवः

विश्वम्भरः, विश्वम्भराः

रथन्तरं साम

पतिम्बराकन्या

शत्रुञ्जयो हस्ती

युगन्धरः पर्वतः

शत्रुन्तपः, शत्रुंसह

अरिन्दमः, दमिः

दमिः,

सुतङ्गगमः,

अन्तगः, सर्वत्रगः

पन्नगः, पन्नम्

उरगः, सुगः

दुर्गः

ग्रामगः, विहगः

शत्रुंवध्याच्छत्रुहः

दार्वाघाटः

चार्वाघाटः, चार्वाघातः

वर्णसंघाटः, पदसङ्घाटः

वर्णसङ्घातः, पदसङ्घातः

क्लेशापहः पुत्रः

तमोपहः सूर्यः

कुमारघाती, शार्पघाती

जायाम्रोना, पतिघ्नीस्त्री

जायाम्रस्तिलकालकः

पतिघ्नीपाणिरेखा

पित्तघ्नंघृतम्

अमनुष्येति किम् ?

आखुघातःशूद्रः

अथ कश्च बलभद्रःप्रलंबघ्नः

शत्रुघ्नः, कृतघ्न इत्यादि

चोरघातो नगरघातो हस्ती

हस्तिघ्नोना, कपाटघ्नश्चौरः

पाणिघः, ताडघः

शिल्पिनिकिम् ?

पाणिघातः, ताडघातः

राजानं हन्तिराजघः

आढ्यङ्कुरणम्

अचवौकिम् ?

आढ्यीकुर्वन्त्यनेन

आढ्यम्भविष्णुः

आढ्यम्भावुकः

घृतस्पृक्, मन्त्रस्पृक्

सदक्, सदशः

न्याद्वक्, अन्याद्वशः

दत्तः, सदत्तः

न्याद्वत्तः

सत्, उपनिषत्

ण्डसूः प्रसूः

प्रद्विट्, प्रद्विट्

प्रधुक्, प्रधुक्

धुक्, प्रधुक्

धुक्, प्रयुक्

वित्, निविदित्यादि

प्रणीः, ग्रामणीः

शभाक्, प्रभाक्

मात्, सस्यात्

नन्नेकिम् ?

त्रादः

व्यात्-आममांसमक्षकः

यंतर्हि क्रव्यादोऽसृपः आसर इति

मदुघा

शर्मा, प्राप्तारित्वा

जावा, अवावा

सत्, पर्णध्वत्

हस्रट्

माण्

वशीः, आशीः

पूः

पृच्छत्

पान्, प्रशाम्

पूतः

जूः, जूरौ

जूरः

दूः, स्रः

जनौः, जनावौ

जनावः

मूः, मुवौ

मुवः,

सुमूः, सुम्बौ, सुम्बः

मूः, मुरौ, मुरः

धुर्वी, धूः

अङ्गात्

परीतत्, संयत्

सुनत्

अग्रेभूः, अग्रेभूः

शंस्थः, संस्थाः

उष्णभोजी, शीतभोजी

अजातौकिम् ?

ब्राह्मणानामन्त्रयिता

ताच्छ्रील्येकिम् ?

उष्णभुंक्ते कदाचित्

सबभूवोपजीविनाम्

अनुयायिवर्गः

पतत्यधोधामविसारि

नवञ्चनीयाप्रभवोऽनु-

जीविभिरित्यादौ

साधुदायी, ब्रह्मवादी

उष्ट्रकोशी

ध्वाङ्गरावी

कर्तरिकिम् ?

अपूपानिवभक्षयतिमाषाः

उपमानेकिम् ?

उष्ट्रः क्रोशति

स्थण्डिलशायी

क्षीरपायिण उशीनराः

दर्शनीयमानी

पण्डितम्मन्यः

कार्लिमन्या

अनव्ययस्य किम् ?

गाम्मन्यः

स्त्रियम्मन्यः

स्त्रीम्मन्यः

नरम्मन्यः, भुवम्मन्यः

श्रीमन्यङ्कुलम्

सोमयाजो

अग्निष्टोमयाजी

पितृव्यघाती

ब्रह्महा, भ्रूणहा

वृत्रहा

सुकृत्, कर्मकृत्

पापकृत्, मन्त्रकृत्

पुण्यकृत्

मन्त्रमधीतवान्मन्त्राध्यायः

मन्त्रङ्करोतिकरिष्यति वा

शास्त्रकृत्, भाष्यकृत्

सोमसुत्, अग्निचित्

श्येनचित्

सोमविक्रयी

पारद्वश्वा, राजयुध्वा

राजकृत्वा

सहयुध्वा, सहकृत्वा

सरसिजम्, मन्दुरजः

संस्कारजः, अदृष्टजः

प्रजास्यात्सन्ततौ जने

पुमनुजा

अजः, द्विजः

ब्राह्मणजः

परितः खाता परिखा

स्नातमया, स्तुतस्वयाविष्णुः

विष्णुर्विश्वं कृतवान्

क्षीणवान्

क्षितः कामोमया

श्रितः, श्रितवान्

भूतः, भूतवान्

क्षुतः, उर्णुतः

नुतः, वृतः

क्षीणः, कार्तिः

भिन्नः, छिन्नः

द्राणः, स्त्यानः

ग्लानः

लूनः, जीनः

दूनः

मृदुतयादुतयेतिमाघः

गूनः

पूनायवाः, पृतमन्यत्

सिनोग्रासः
 प्रासेतिकिम् ?
 सेतापाशेन सूकरी
 कर्मकर्तृकेति किम् ?
 सेतोग्रासोदेवदत्तेन
 मुग्धः, उच्छूनः
 गृहीणः
 दूनः, सुनवान्
 दूनः, दूनवान्
 दूहीनः
 गीनंघृतम्
 मस्पर्शकिम् ?
 गीतंजलम्
 वमूर्तिस्पर्शयोः किम् ?
 मन्ध्यानो वृश्चिकः
 मतिशीनः
 मभिद्यानंघृतम्
 मभिशीनम्
 मवश्यानोऽवशीनोवृश्चिकः
 ममवश्यानः
 ममकनः
 मनपादानेकिम् ?
 मदकमुदकंकूपात्
 मकणः, वृकणवान्
 मरिस्कन्दः
 मार्येतिकिम् ?
 मरिस्कन्दः, परिस्कन्दः
 मूनः, धूतम्

निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा
 निर्वातोवातः
 शुष्कः, पक्वः
 क्षामः
 प्रस्तीमः, प्रस्तीतः
 प्रात्किम् ?
 स्त्यानः
 फुल्लः, फुल्लवान्
 क्षीवोमत्तः
 कृशस्तनुः
 उल्लाघोनीरोगः
 अनुपसर्गात्किम् ?
 प्रफुल्लः, प्रक्षीवितः
 प्रकृषितः
 प्रकृशितः, प्रोल्लाघितः
 कथंतर्हिलोभद्रुमंसानुमतः—
 प्रफुल्लमिति
 नुन्नः, नुत्तः
 विन्नः, वित्तः
 विदितः, विन्नः
 उन्नः, उत्तः
 त्राणः, त्रातः
 घ्राणः, घ्रातः
 ह्रीणः, ह्रीतः
 ख्यातः, ख्यातः
 पूर्तः, मूर्तः, मत्तः
 विचांधनम्
 वित्तः पुरुषः

अनयोः किम् ?
 चिन्नः
 भित्तम्, भिन्नम्
 ऋणम्, ऋतम्
 स्फीतः, निष्कुषितः
 उषितः, क्षुधितः
 अञ्चितः, अक्तः
 लुभितः, लुब्धः
 क्लिशितः, क्लिष्टः
 पवितः, पूतः
 शयितः, शयितवान्
 शोषितः, शोषितवान्
 प्रस्वेदितश्चैत्रः
 प्रस्वेदितं तेन, स्विदित इत्येव
 प्रमेदितः, प्रमेदितवान्
 प्रक्षेदितः, प्रक्षेदितवान्
 प्रधर्षितः, प्रधर्षितवान्
 धर्षितं तेन
 सेट्किम् ?
 प्रस्विन्नः, प्रस्वेदितं तेन
 मर्षितः, मर्षितवान्
 क्षमायां किम् ?
 अपमृषितं वाक्यम्
 द्युतितम्, द्योतितम्
 मुदितम्, मोदितं साधुना
 प्रद्युतितः, प्रद्योतितः
 प्रमुदितः, प्रमोदितः साधुः
 उदुपधात्किम् ?

विदितम्
 भावेत्यादिकिम् ?
 रुचितं कार्षापणम्
 सेट्किम् ?
 क्रुष्टम्, गुधितम्
 भावितः, भावितवान्
 शूनः, दीप्तः
 गूढः, वतः
 ततः, पतितः
 तेनधावितमिभराजधियेत्यादि
 दरिद्रितः
 क्षुब्धोमन्थश्चेत्
 स्वान्तं मनः, ध्वान्तं तमः
 लग्नं सक्तम्
 म्लिष्टमविस्पष्टम्
 विरिब्धः, स्वरः
 वेदभाष्ये फाण्टशब्दार्थमाह
 वाढंभृशम्, क्षुभितम्
 क्षुब्धो राजा
 स्वनितम्, ध्वनितम्
 लगितम्, म्लेच्छितम्
 विरेभितम्, फणितम्
 बाहितम्
 धृष्टो विशस्तः, धर्षितः
 विशसितः
 धृष्टम्, धर्षितम्
 प्रधृष्टः, प्रधर्षितः
 दहितः, दंहितः

रिवृंहितः, परिवृंहितः
 यात्कष्टं कृच्छ्रमाभीलम्
 द्यो मोहः, कष्टं शास्त्रम्
 षितम्, द्युष्टारज्जुः
 विशब्दनेकिम् ?
 षितं वाक्यम्
 मर्णः, न्यर्णः
 र्णः, अर्दितः
 र्णम्, नातिदूरम्
 सन्नं वा, अभ्यर्हितम्
 तं च्छन्दश्छात्रेण संपादितम्
 गीतम्
 ततारज्जुः
 तं क्षीरम्
 णम्, श्रपितं वा
 मतः, शमितः
 तः, दासितः
 शितः, छादितः
 तः
 तः, रुष्टः
 तः, अमितः
 तः, त्वरितः
 तः, संधुषितः
 वान्तः, आस्वनितः
 हृषितं लोम
 हृषितोमैत्रः
 मलीके
 चेतः अपचायितः

पीनं मुखम्, प्यानः, पीनः
 स्वेदः
 प्रप्यानः, आपीनोऽन्धुः
 आपीनमूधः, प्रहृन्नः
 दितः, सितः
 मितः, स्थितः
 शितः, शातः
 छितः, छातः
 संशितं व्रतम्
 संशितो ब्राह्मणः
 अभिहितम्, निहितम्
 दत्तः
 द्योः किम् ?
 दातः
 विदत्तमित्यादौ
 प्रत्तः, अवत्तः
 अवदत्तं प्रदत्तं च, विदत्तश्चादि-
 कर्मणि ।
 सुदत्तमनुदत्तंच, निदत्तमिति-
 चेष्ट्यते ॥
 नीत्तम्, सूत्तम्
 धीत्तम्, गीत्तम्
 पीत्तम्, जात्तम्
 सात्तम्, खात्तम्
 जग्धः
 प्रकृतः कटंसः
 प्रकृतः कटस्तेन
 प्रक्षीणः सः
 क्षीणायुर्भव, क्षितायुर्वा

क्षीणोऽयं तपस्वी, क्षितो वा
 निष्णातः शास्त्रेषु
 नद्यांस्नातीति नदीष्णः
 प्रतिष्णातं सूत्रम्, प्रतिस्नातम्
 कापिष्ठलिः पुत्रः
 गोत्रे किम् ?
 कपीनांस्थलं कपिस्थलम्
 विष्ठलम्, कुष्ठलम्
 शमिष्ठलम्, परिष्ठलम्
 गङ्गाङ्गतः, गङ्गांप्राप्तः
 ग्लानः सः
 लक्ष्मीमाक्षिष्टोहरिः
 शेषमधिशयितः
 वैकुण्ठमधिश्रितः
 शिवमुपासितः
 हरिदिनमुपोषितः
 राममनुजातः
 गरुडमारूढः
 विश्वमनुजीर्णः
 प्राप्तागङ्गायेनेत्यादि
 धौव्यम्, स्थैर्यम्
 मुकुन्दस्यासितमिदं-मिदंयातं
 रमापतेः ।
 मुक्तमेतदनन्तस्ये-त्युच्युर्गोप्योदि-
 दक्षवः ॥
 असितो मुकुन्दः
 आसितं तेन
 रमापतिरिदंयातः

तेनेदं यातम्
 अनन्तेनेदं भुक्तम्
 कथं भुक्ताः ब्राह्मणा इति
 द्विष्णः, इद्धः
 राज्ञांमतः इष्टः
 बुद्धः, विदितः
 पृजितः, अर्चितः
 शीलितोरक्षितः
 क्षान्तः आकृष्टो जुष्टइत्यादि
 जल्पितम्, शयितम्
 हसितम्
 सुत्वा, सुत्वानौ
 यज्वा, यज्वानौ
 जरन्, जरन्तौ
 जरन्तः
 जीर्णः, जीर्णवान्
 तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे-इति
 श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुखस्ते-इति
 आरिवान्, ददिवान्
 जक्षिवान्
 एषां किम् ?
 वभूवम्
 निषेदुषीमासनबन्धधीरः
 अध्यूषुषस्तामभवज्जनस्य
 शुश्रुवान्, उपेयिवान्
 उपेयुषः स्वामपिमूर्तिमगन्धाम्
 उपेयुषी
 ईयिवान्, समीयिवान्

कृजयधृतेरनाशुष इति भारविः
नूचानः
मिवान्, जगन्वान्
मिवान्, जघन्वान्
विदिवान्, विविद्वान्
विशिवान्, विविश्वान्
विद्वान्
दशिवान्, ददृशवान्
वन्तं चैत्रं पश्य
यमानं चैत्रं पश्य
ब्राह्मणः
जीवन्यः परावज्ञादुःखदग्धोऽ-
जीवति
चन्, हेपचमान
यानामुज्जतेयवनाः
यन्वसति
पश्यन्मुच्यते
यमाणः सोमः
सीनः
न्, विद्वान्
पृषी
प्यन्तं करिष्यमाणं पश्य
रेष्यतः, करिष्यद्भक्ति
रेष्यन्
यिष्यन्वसति
प्यन्
यानः, यजमानः
मुञ्जानः

कवचं विभ्राणः
शत्रुं निघ्नानः
अधीयन्, धारयन्
अदृच्छिणिकिम् ?
कृच्छ्रेणाधीते, धारयति
द्विषन् शत्रुः
सर्वे सुन्वन्तः सर्वे यजमानाः सन्निभः
अहन्, कर्ता कटम्
अलङ्करीष्णुः निराकरीष्णुः
प्रजनिष्णुः, उत्पत्तिष्णुः,
उत्पत्तिष्णुः, उन्मदिष्णुः
रोचिष्णुः, अपत्रपिष्णुः
वर्तिष्णुः, वर्धिष्णुः
सहिष्णुः, चरिष्णुः
वीरुधः पारयिष्णवः
भविष्णुः
कथं तर्हि जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्ण-
वमिति
भ्राजिष्णुरितिवृत्तिः
एवं क्षयिष्णुः
ग्लास्तुः, जिष्णुः
स्थास्तुः, भूष्णुः
दड्ढणवः, पशवः
त्रस्तुः, गृध्रुः
धृष्णुः, क्षिप्नुः
तेन शमिनीतरा-शमिनीतराच
शमी, तमी, दमी
श्रमी, भ्रमी, क्षमी

क्लृप्ती, प्रमादी
 उन्मादी
 संपर्की, अनुरोधी
 आयामी, आयासी
 परिसारी, संसर्गी
 परिदेवी, संज्वारी
 परिक्षेपी, परिपाटी
 वरिवादी, परिदाही
 परिमोहि, दोषी
 द्वेषी, द्रोही, दोही
 योगी
 आक्रीडी, विवेकी
 त्यागी, रागी, भागी
 अतिचारी, अपचारी
 अमोषी, अभ्याघाती
 विकाषी, विलासी
 अंणलाषी, विलाषी
 प्रलापी, प्रसारी
 पद्रावी, प्रमाथी
 प्रवादी, प्रवासी
 निन्दकः, हिंसकः
 आदेवकः, आक्रोशकः
 उपसर्गकिम् ?
 देवयिता, क्रोष्टा
 चलनः, चोपनः
 कम्पनः, शब्दनः
 रचणः
 अकर्मकात्किम् ?

पठिताविद्याम्
 वर्तनः, वर्धनः
 अनुदात्तेतः किम् ?
 भविता
 हलादेः किम् ?
 एधिता
 अकर्मकात्किम् ?
 वसितावरुम्
 जवनः, चङ्क्रमणः
 दन्द्रमणः, सरणः
 क्रोधनः, रोषणः
 मण्डनः, भूषणः
 क्रूयिता, क्षमायिता
 सूदिता, दीपिता
 दीक्षिता
 तेन कम्प्राकमनायुवतिः
 कम्प्रा कम्पना शाखा
 कथं मधुसूदनः, नन्द्यादिः
 लाघुकः, पातुक इत्यादि
 जल्पकः, भिन्नाकः
 कुट्टाकः, लुण्टाकः
 वराकः, वराकी
 प्रजवि, प्रजविनौ
 प्रजविनः
 जयी, दरी
 क्षयी, विश्वयी
 अत्ययी, वमी
 अव्ययी, अभ्ययी

परिमवी, प्रसवी
 स्पृहयालुः, गृहयालुः
 तयालुः, दयालुः
 निद्रालुः, तन्द्रालुः
 शयालुः
 धारुः, धारुः, सेरुः
 शत्रुः, सद्रुः
 श्मरः, घस्मरः
 श्मरः
 श्मरः, भास्मरः
 श्मरः
 श्मरः, मिदुरम्, छिदुरम्
 श्मरः, इत्वरी, नश्वरः
 श्मरः, सृत्वरः
 श्मरः, जागरूकः
 श्मरः, जलपूकः
 श्मरः
 श्मरः, कम्प्रः, स्मेरः
 श्मरम्, कम्प्रः
 श्मरः, दीप्रः
 श्मरः, आशंसुः
 श्मरः
 श्मरः, इच्छुः
 श्मरिगाति सुम्नुयुः
 श्मरः, सोमम्, ददिर्गाः
 श्मरः, जग्मिर्युवा
 श्मरः, जग्मिर्युवा
 श्मरः

दधिः, चक्रिः
 सस्त्रिः, जग्मिः
 जग्मिः, नेमिः
 स्वप्नक्, तृष्णक्
 तृष्णजौ, तृष्णजः
 धृष्णक्
 शराहः, वन्दारः
 भीरुः, भोलुकः
 भीरुकः
 स्थावरः, ईश्वरः
 भास्वरः, पेश्वरः
 कस्वरः, यायावरः
 विभ्राट्
 भाः, भासौ
 धूः, धुरौ
 विद्युत्, उर्क
 पूः, पुरौ
 जूः, जुवौ, जुवः
 प्रावस्तुत्
 छित्, मिद्
 वक्तीतिवाक्
 पृच्छतीतिप्राद्
 आयतंस्तौति आयतस्तूः
 कटं प्रवते कटप्रूः
 श्रयति हरिं श्रीः
 दिद्युत्, जगत्
 जुह्वः, दीर्यति दद्वत्
 धीः

मित्रभूर्नामकश्चित्
 प्रतिभूः
 विभुर्व्यापकः
 प्रभुस्वामी, संभुर्जनिता
 विभुर्नामकश्चित्
 मितंद्रवतीतिमितद्रुः
 क्षतद्रुः, शंभुः
 धात्रीजनन्यामलकीवसुमत्युप-
 मातृषु
 दात्यनेनदात्रम्, नेत्रम्
 शस्त्रम्, योत्रम्
 योक्त्रम्, स्तोत्रम्

तोत्रम्, सेत्रम्
 सेत्रम्, मेढ्रम्,
 पत्रम्, दंष्ट्रा, नध्री
 हलस्य सूकरस्य वा पोत्रम्
 अरित्रम्, लवित्रम्
 धवित्रम्, सवित्रम्
 खनित्रम्, सहित्रम्
 चरित्रम्
 पवित्रम्
 पूयतेऽनेनेति पवित्रम्
 देवतायां तुः—
 अग्निःपवित्रंसमापुनातु

शम्

इतिपूर्वकृदन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथ उत्तरकृदन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

संज्ञासुधातुरूपाणिप्रत्ययाश्चततः परे ।

कार्याविद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥

दाशन्ति तस्मैदाशः
 गाहन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः
 भीमः, भीष्मः
 प्रस्कन्दनः प्ररक्षः
 मूर्खः, खलतिः
 ततोऽसौभवति तन्तुः
 वृत्तंतदितिचर्म

चरितंतदिति चर्म
 कृष्णंद्रष्टुं याति
 कृष्णंदशंको याति
 इच्छतिभोक्तुम्
 वष्टि-वाञ्छतिवा
 शक्नोतिभोक्तुम्
 एवं धृष्णोतीत्यादौ

अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम्
 पर्याप्तोभोक्तुम्-प्रवीणः
 कुशलः-पटुरित्यादि
 पर्याप्तिवचनेषु किम् ?
 अलंभुत्त्वा
 अलमर्थेषु किम् ?
 पर्याप्तंभुङ्क्ते
 कालःसमयोवेला अनेहावाभोक्तुम्
 मृतानिकालःपचतीतिवार्ता
 यागाययाति
 काण्डलावोव्रजति
 कम्बलदायोव्रजति
 पादः, रोगः
 वेशः, स्पर्शः
 सारः, अतिसारो व्याधिः
 विसारो मत्स्यः
 पाकः, पाकौ
 स्फारः, स्फालः
 परोहारः
 ग्रीकाशः, अनूकाशः
 एकःकिम् ?
 प्रकाशः, शमः
 आचामः, कामः
 वामः, विश्राम इति
 स्यदोवेगः, स्यन्दः
 प्रवोदः अवक्लेदनम्
 रथ इन्धनम्
 मोक्ष उन्दनम्

रागः
 अनयोः किम् ?
 रङ्गः, प्रासः
 कोभवता लाभोलब्धः
 एकस्तण्डुलनिचायः
 द्वौ शूर्पनिष्पापौ, द्वौ कारौ
 दारयन्तीति दाराः
 जारयन्तीति जाराः
 उपेत्य अस्मादधीयते-उपाध्यायः
 उपाध्याया, उपाध्यायी
 शारोवायुः, शारोवर्णः
 निवृतमावरणम्
 गौरिवाकृतनीशारः प्रायेणेत्यादि
 संरावः
 उपसर्गं किम् ?
 रवः
 अभिनिष्टानोवर्णः
 शब्दसंज्ञायां किम् ?
 अभिनिस्तनति मृदङ्गः
 संयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेषः
 संद्रावः, संदावः
 श्रायः, नायः, भावः
 अनुपसर्गं किम् ?
 प्रश्रयः, प्रणयः
 प्रभवः
 कथंप्रभावोराज्ञ इति
 कथं राज्ञोनय इति
 विज्ञावः, विश्रावः

वौ किम् ?
 क्षवः, श्रवः
 अवनायः—अधोनयनम् ?
 उन्नायः—उर्ध्वनयनम्
 कथमुन्नयः—उत्प्रेक्षेति
 प्रद्रावः, प्रस्तावः
 प्रस्त्रावः
 प्रेइति किम् ?
 द्रवः, स्तवः, स्रवः
 निष्पावः, अभिलावः
 निरभ्योः किम् ?
 पवः, लवः,
 उद्गारः, निगारः
 उन्न्योः किम् ?
 गरः
 उत्कारः, निकारः
 धान्येकिम् ?
 भिक्षोत्करः, पुष्पकरः
 संस्तावः
 यज्ञेकिम् ?
 संस्तवः परिचयः
 प्रस्तारः
 अयज्ञेकिम् ?
 बर्हिषः प्रस्तरो मुष्टिविशेषः
 पटस्यविस्तारः
 प्रथनेकिम् ?
 तृणविस्तरः
 अशब्देकिम् ?

ग्रन्थविस्तरः
 विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः
 उद्ग्राहः
 मल्लस्य संग्राहः
 मुष्टौकिम् ?
 द्रव्यस्य संग्रहः
 परिणयेन शारान्दहन्ति
 एषोऽत्रन्यायः
 द्यूताभ्रेषयोः किम् ?
 परिणयोविवाहः
 न्ययोनाशः
 तवपर्यायः
 अनुपात्ययेकिम् ?
 कालस्यपर्ययः
 तवविशायः
 तवराजोपशायः
 पर्यायेकिम् ?
 विशयः, संशयः
 उपशयः समीपशयनम्
 पुष्पप्रचायः
 हस्तादानेकिम् ?
 वृक्षाग्रस्थानांफलानांयष्ट्याप्रच
 करोति
 अस्तेयेकिम् ?
 पुष्पप्रचायश्चौर्येण
 काशीनिकायः
 आकायमग्निचिन्वीतशरीरे
 कायः, गोमयनिकायः

LIBRARY.

Jangamwadi Math, VARANASI,

Acc. No. 2115.....

एषुकिम् ?
चयः
गोमयानां निकेचायः
भिक्षुनिकायः
अनौत्तराधर्येकिम् ?
सूकरनिचयः
सङ्घेकिम् ?
ज्ञानकर्मसमुच्चयः
व्यावक्रोशी, व्यावहासी
साराविणंवर्तते
अवग्राहस्तेभूयात्
निग्राहस्तेभूयात्
आक्रोशेकिम् ?
अवग्रहः पदस्य
निग्रहश्चोरस्य
मात्रप्रग्राहेणचरतिभिक्षुः
उत्तरः परिग्राहः
अप्येन वेदेःस्वीकरणम् ?
ग्रीवाराः
गान्येकिम् ?
ग्रीवराकन्या, प्रवरासेतिवत्
च्छायः, उद्यावः
प्लावः, उद्रावः
पतनान्ताःसमुच्छ्रया इति
परावः, आरवः
प्लावः, आप्लावः
अवग्रहः, अवग्राहः
प्रतिबन्धेकिम् ?

अवग्रहः पदस्य
तुलाप्रग्राहेणचरति
तुलाप्रग्रहेण
प्रग्रहः, प्रग्राहः
प्रवारः, प्रवरः
परिभावः, परिभवः
अवज्ञानेकिम् ?
सर्वतोभवनं परिभवः
चयः, जयः
भयम्, वर्षम्
करः, गरः
शरः, यवः
लवः, स्तवः, पवः
विष्टरोवृत्त आसनं च
वृत्तेकिम् ?
वाक्यस्यविस्तरः
ग्रहः, वरः, दरः
निश्चयः, गमः
वशः, रणः
प्रस्थः, विघ्नः
चक्रम्, चिह्निकदम्
चक्रसः
प्रघसः, विघसः
उपसर्गेकिम् ?
घासः
न्यादः, निघसः
व्यधः, जपः
आव्याधः, उपजापः

स्वनः, स्वानः

हसः, हासः

प्रस्वानः, प्रहासः

संयमः, संयामः

उपयमः, उपयामः

नियमः, नियामः

वियमः, वियामः

यमः, यामः

निगादः, निगादः

निनदः, निनादः

निपठः, निपाठः

निस्वनः, निस्वानः

निक्रणः, निकाणः

क्रणः, काणः

प्रक्रणः, प्रकाणः

मूलकपणः, शाकपणः

परिमाणेकिम् ?

पाणः

धनमदः, उन्मादः

हर्षेकिम् ?

प्रमादः, संमादः

समजः पशूनांसंघः

उदजः पशूनांप्रेरणम्

पशुषुकिम् ?

समाजो ब्राह्मणानाम्

उदाजः क्षत्रियाणाम्

अक्षस्यग्लहः

व्यात्युद्धीमभिसरणग्लहामदीव्यन्

अक्षेषु किम् ?

पादस्यग्रहः

गवामुपसरः

कथंमवसरः प्रसर इति

निहवः, अभिहवः

उपहवः, विहवः

पशुकिम् ?

प्रह्वायः, आहवः

युद्धेकिम् ?

आह्वायः

आहावस्तुनिपानंस्यादुपकूप-

जलाशये

हवः, वधेनदस्युम्

घातः, अभ्रघनः

कथं सैन्धवघनमानयेति

अन्तर्घनः—अन्तर्घण इति च

प्रघणः, प्रघाणः

तदुद्धनः

अपघनः, अपघातः

अयोघनः, विघनः

द्रुघनः, द्रुघण इत्येके

द्रुघृक्षः

स्तम्बघ्नः, स्तम्बघनः

स्तम्बघातः, परिघः

पलिघः, परिघः

पर्यङ्कः, पल्यङ्कः

उपघ्नः

पर्वतोपघ्नः

सङ्घः, उद्घः

निमित्तम्, निघा वृक्षाः

पक्त्रिमम्, उप्त्रिमम्

वेपथुः, श्वयथुः

यज्ञः, याञ्चा

यज्ञः, विज्ञः, प्रज्ञः

रक्षणः, स्वप्नः

प्रधिः, अन्तर्धिः

उपाधिः, जलधिः

कृतिः, चितिः, स्तुतिः

स्फायी, स्फातिः

स्फीतिकाम इति तु प्रामादिकम्

श्रुतिः, इष्टिः, स्तुतिः

कीर्णिः, गीर्णिः

लूनिः, धूनिः

यूनिः, प्रह्वन्निः

चूर्तिः, फुल्लिः

अपचितिः

सम्पत्, विपत्

सम्पत्तिः, विपत्तिः

प्रस्थितिः, उपस्थितिः

सङ्कीर्तिः, संपीतिः

पक्तिः

कथमवस्था संस्थेति

ऊतिः, यूतिः, जूतिः

सातिः, हेतिः, कीर्तिः

वज्या, इज्या

समज्यासभा, निषद्या आपणः

निपत्यापिच्छुलाभूमिः

मन्यागलपार्श्व शिरा

विद्या, सुत्या अभिषवः

शय्या, भृत्या

इत्या शिविका

कृत्या, क्रिया, कृतिः

इच्छा, परिचर्यापूजा

परिसर्या परिसरणम्

मृगया, अटाट्या

जागरा, जागर्या

चिकीर्षा, पुत्रकाम्या

ईहा, ऊहा

गुरोः किम् ?

भक्तिः

हलः किम् ?

शीतिः

आप्तिः, दीप्तिः

निगृहीतिः, निपठितिः

जरा, त्रपा

मिदा, भित्तिः

छिदा, मृजा

कृपा

चिन्ता, पूजा, कथा

कुम्वा, चर्चा

प्रदा, उपदा

श्रद्धा, अन्तर्धा

अन्तर्धिः

कारणा, हारणा

आसना, श्रन्थना
 घट्टना, वन्दना
 वेदना, अन्वेषणा
 पर्येषणा, परिष्टिः
 प्रच्छर्दिका, प्रवाहिका
 विचर्चिका, शिरोर्तिः
 आसिका, शायिका
 पचिः, पचतिः
 अकारः, ककारः
 रेफः, मत्वर्थीयः
 आजिः, आतिः
 वापिः, वासिः
 कृषिः, गिरिः
 उदालकपुष्पभक्षिका
 कां त्वं कारिं कारिकां क्रियां-
 कृत्यां कृतिं वा कार्षीः ।
 सर्वां कारीं कारिकां क्रियां-
 कृत्यां कृतीं वा कार्षीः ।
 एवंगणिं गणिकां गणनाम्
 पाचिं पाचिकां पचां पक्तिम् ।
 भवतः आसिका
 शायिका
 अग्रगामिका
 भवानिक्षुभक्षिकामर्हति
 इक्षुभक्षिकां मे धारयति
 इक्षुभक्षिका उपपादि
 आजीवनिस्तेषां भूयात्
 अप्रयाणिः

राजाभुज्यन्ते राजभोजनाः शालिः
 हसितम्, हसनम्
 पयःपानं सुखम्
 कर्तुरितिकिम् ?
 गुरोः स्नापन सुखम्
 प्रवयणम्, प्राजनम्
 इध्मप्रवश्चनः कुठारः
 गोदोहनीस्थाली
 अन्तर्हणनम्
 अन्तर्हननोदेशः
 अन्तर्घर्नन्ति
 तपरः किम् ?
 अन्तरघानि
 अन्तरयणम्, अन्तरयनोदेशः
 दन्तच्छदः, आकरः
 गोचरोदेशः, सञ्चरोमार्गः
 वहः स्कन्धः, व्रजः
 व्यजस्तालवृन्तम्
 आपणः पण्यस्थानम्
 निगमश्छन्दः
 कषः, निकषः
 अवतारः कूपादेः
 अवस्तारोजवनिका
 रामः
 अपामार्गः
 विमार्गः समूहनी
 अध्यायः
 नियन्ति उद्युवन्ति संहरन्ति

धृतोदङ्गश्चर्ममयंभाण्डम्
 अनुदकेकिम् ?
 उदकोदञ्चनः, आनायः
 जालमिति किम् ?
 आनयनः
 आखनः, आखानः
 तेन भगःपदमित्यादि
 आखः, आखरः
 आखनिकः, आखनिकवकः
 दुष्करः कटोभवता
 ईषत्करः, सुकरः
 ईषन्निमयः, दुष्प्रमयः
 सुविलयः, निमयः
 मयः, लयः
 ईषत्प्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः,
 सुप्रलम्भः, उपालम्भः
 उपसर्गात्किम् ?
 लाभः
 सुलभम्, दुलभम्
 केवलाभ्यांकिम् ?
 सुप्रलम्भः, अतिदुर्लम्भः
 कथं तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभ-
 मिति
 दुराढ्यम्भवम्
 ईषदाढ्यम्भवम्
 स्वाढ्यम्भवम्
 ईषदाढ्यङ्कुरः
 दुराढ्यङ्कुरः

स्वाढ्यङ्कुरः
 अन्यर्थयोः किम् ?
 आढ्येनसुभूयते
 ईषत्पानः सोमोभवता
 दुष्पानः, सुपानः
 दुःशासनः, दुर्योधनः
 निष्पानम्, सर्पिष्पानम्
 षात्किम् ?
 निर्णयः
 पदान्तात्किम् ?
 पुष्पाति
 सुसर्पिष्केण
 अवश्यङ्कारी, शतन्दायी
 अवश्यं हरिः सेव्यः
 शतं देयम्
 भवतात्, भूतिः
 यन्तिः, रन्तिः
 वन्तिः, तन्तिः
 सनुतात्, सातिः
 सतिः, सन्तिः
 देवा एनं देयासुर्देवदत्तः
 अलंदत्वा, पीत्वाखलु
 अलंखल्वोः किम् ?
 माकार्षीत्
 प्रतिषेधयोः किम् ?
 अलङ्कारः
 अपमित्ययाचते, अपमाय
 याचित्वा अपमयते

अप्राप्य नदीं पर्वतः
 अतिक्रम्य पर्वतस्थितानदी
 भुक्त्वाव्रजति
 स्नात्वाभुक्त्वापीत्वाव्रजति
 विष्णुं नत्वास्तौति
 स्मृत्वा, स्तृत्वा, धृत्वा
 स्कन्त्वा
 स्यन्त्वा, स्यन्दित्वा
 शयित्वा
 सेट्किम् ?
 कृत्वा
 मृडित्वा,
 क्लिशित्वा
 क्लिष्टा
 उदित्वा, उषित्वा
 रुदित्वा, विदित्वा
 मुषित्वा, गृहित्वा
 श्रथित्वा, श्रन्थित्वा
 गुफित्वा, गुम्फित्वा
 नोपधात्किम् ?
 कोथित्वा, रेफित्वा
 वचित्वा, वञ्चित्वा
 लुचित्वा, लुञ्चित्वा
 ऋतित्वा, अर्तित्वा
 वृषित्वा, तर्षित्वा
 मृषित्वा, मर्षित्वा
 कृशित्वा, कर्शित्वा
 घृतित्वा, द्योतित्वा

लिखित्वा, लेखित्वा
 रलः किम् ?
 सेवित्वा
 व्युपधात्किम् ?
 वर्तित्वा
 हलादेः किम् ?
 एषित्वा
 सेट्किम् ?
 भुक्त्वा
 उषित्वा
 क्षुधित्वा, क्षोधित्वा
 अञ्चित्वा, अङ्क्वा
 लुभित्वा, लोभित्वा
 लुब्ध्वा
 जरीत्वा, जरित्वा, व्रञ्चित्वा
 शमित्वा, शान्त्वा
 द्यूत्वा, देवित्वा
 क्रान्त्वा, क्रन्त्वा
 झलि किम् ?
 क्रमित्वा
 पवित्वा, पूत्वा
 भक्त्वा, भङ्क्वा
 रक्त्वा, रङ्क्वा
 नष्ट्वा, नष्ट्वा
 नशित्वा
 अञ्जित्वा,
 अक्त्वा, अङ्क्वा
 खात्वा, खनित्वा

दित्वा, सित्वा, मित्वा
स्थित्वा, हित्वा,
हित्वा, हात्वा
जग्ध्वा, प्रकृत्य
अनञ् किम् ?
अकृत्वा, परमकृत्वा
कोसिचत्
अधीत्य, प्रेत्य
आगत्य, आगम्य
प्रणत्य, प्रणम्य
प्रहत्य, प्रमत्य
प्रवत्य, वितत्य
विधाय, प्रदाय
प्रखन्य, प्रस्थाय
प्रक्रम्य, आपृच्छ्य
प्रदीव्य, प्रपठ्य
प्रधाय, प्रमाय
प्रगाय, प्रपाय
प्रहाय, प्रसाय
प्रमाय, निमाय
उपदाय
विलाय, विलोय
उत्तार्य, विचार्य
विगणय्य, प्रणमय्य
प्रवेभिदय्य
लघुपूर्वात्किम् ?
संप्रधार्य
प्रापय्य, प्राप्य

प्रक्षीय, प्रवाय
प्रज्याय, उपव्याय
परिवीय, परिव्याय
कथं मुखं व्यादाय स्वपिति
नेत्रे निमील्य हसतीति
स्मारं स्मारं नमतिशिवम्
स्मृत्वास्मृत्वा
पायंपायम्
भोजंभोजम्
श्रावं श्रावम्
गामंगामम् , लाभं लाभम्
प्रलम्भं प्रलम्भम्
जागरं जागरम्
यदयं भुङ्क्ते ततः पठति
अनाकाङ्क्षे किम् ?
यदयं भुङ्क्ता व्रजति ततोऽधीते
अग्रे भोजं व्रजति
अग्रेभुक्त्वा
प्रथमम्भोजम्
प्रथमं भुक्त्वा
पूर्वम्भोजम्
पूर्वंभुक्त्वा
अग्रेभुङ्क्ते ततो व्रजति
अग्रेभोजम्भोजं व्रजति
भुक्त्वा भुक्त्वा
चौरङ्कारमाक्रोशति
स्वादुंकारंभुङ्क्ते
सम्पन्नङ्कारम् , लवणङ्कारम्

स्वादुं कृत्वाभुङ्क्ते
 अन्यथाकारम्
 एवङ्कारम्, कथङ्कारम्
 इत्थंकारंभुङ्क्ते
 सिद्धेति किम् ?
 शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते
 यथाकारमहंभोक्ष्ये तथाकारंभोक्ष्ये
 किं तवानेन ।
 कन्यादर्शं वरयति
 ब्राह्मणवेदं भोजयति
 यावद्वेदंभुङ्क्ते
 यावज्जीवमधीते
 चर्मपूरंस्त्वृणाति
 उदरपूरंभुङ्क्ते
 गोष्पदपूरंवृष्टोदेवः
 गोष्पदंप्रवृष्टोदेवः
 अस्येति किम् ?
 मूषिकाविलग्रम्
 चेलक्तोपंवृष्टोदेवः
 वल्लक्तोपम्, वसनक्तोपम्
 निमूलकाषंकषति
 समूलकाषंकषति
 शुष्कपेषं पिनष्टि
 चूर्णपेषम्, रुक्षपेषम्
 समूलघातंहान्ति
 अकृतकारं करोति
 जीवग्राहं गृह्णाति
 पादघातंहन्ति

उदपेषं पिनष्टि
 हस्तवर्तवर्तयति
 करवर्तम्
 हस्तग्राहं गृह्णाति
 करग्राहम्, पाणिग्राहम्
 स्वपोषं पुष्णाति
 धनपोषम्, गोपोषम्
 चक्रवन्धंवध्नाति
 क्रौञ्चवन्धंवद्धः
 मयूरिकावन्धम्
 अट्टालिकावन्धम्
 जीवनाशनं शयति
 पुरुषवाहं वहति
 ऊर्ध्वपूरं पूर्यते
 घृतनिधायं निहितं जलम्
 अजकनाशनं षट्
 मूलकोपदंशंभुङ्क्ते
 मूलकेनोपदंशम्
 दण्डोपघातंगाः कालयति
 दण्डेनोपघातम्
 दण्डताडम्
 समानकर्मकाणामितिकिम् ?
 दण्डेन चोरमाहत्यगाः कालयति
 पार्श्वोपपीडंशेते
 पार्श्वयोरुपपीडम्
 पार्श्वार्भ्यामुपपीडम्
 व्रजोपरोधंगाः स्थापयति
 व्रजेन-व्रजे-उपरोधं वा

पाण्युपकर्षधानाः संगृह्णाति
 पाण्युपकर्षम्
 पाणिनोपकर्षम्
 केशग्राहंयुध्यन्ते
 केशेषुगृहीत्वा
 हस्तग्राहम्
 हस्तेनगृहीत्वा
 द्रुल्लोत्कर्षखण्डिकांछिनत्ति
 द्रुल्लेन द्रुल्ले वोत्कर्षम्
 शय्योत्थायंघ्रावति
 यष्टिग्राहंयुध्यन्ते
 लोष्टग्राहम्
 अस्यपगारंयुध्यन्ते
 अस्यपगोरम्
 मूचिक्षेपं कथयति
 मुवंविक्षेपम्
 अध्रुवांकम् ?
 शिर उत्क्षिप्य
 उरः प्रतिपेषंयुध्यन्ते
 उरोविदारं प्रतिचस्करे नखैः
 गेहानुप्रवेशमास्ते
 गेहंगेहमनुप्रवेशम्
 गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम्
 गेहानुप्रपातम्
 गेहानुप्रपादम्
 गेहानुस्कन्दम्
 गेहात्यासंगाःपाययति
 गेहमत्यासम्

द्व्यहतर्षम्, द्व्यहतर्षम्
 नामादेशमाचष्टे
 नामग्राहमाह्वयति
 उच्चैः कृत्य, उच्चैःकृत्वा
 उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे
 नीचैःकृत्य, नीचैःकृत्वा
 नीचैःकारंप्रियंव्रूते
 तिर्यक्कृत्य तिर्यक्कृत्वातिर्यक्कारंगतः
 अपवर्गकिम् ?
 तिर्यक्कृत्वाकाष्ठंगतः
 मुखतः कृत्यगतः
 मुखतःकृत्वा, मुखतःकारम्
 मुखतोभूय, मुखतोभूत्वा
 मुखतोभावम्
 नानाकृत्वा, नानाकृत्य
 नानाकारम्
 विनाकृत्य, विनाकृत्वा
 विनाकारम्
 नानाभूय, नानाभूत्वा
 नानाभावम्
 एकधाभूय, एकधाभूत्वा
 एकधाभावम्
 एकधाकृत्य, एकधाकृत्वा
 एकधाकारम्
 प्रत्ययग्रहणंकिम् ?
 हिरुकृत्वा, पृथुकृत्वा
 तूष्णींभूय, तूष्णींभूत्वा
 तूष्णींभावम्

अन्वग्भूय आस्ते
अन्वग्भूत्वा, अन्वग्भावम्

आनुलोम्येकिम् ?
अन्वग्भूत्वातिष्ठति

शम् ।

शम्भुं पितामहं श्रीमद्यज्ञनारायणाभिधम् ।

शश्वच्चुमोगुरुश्चैवंयत्कृपायाः फलंशुभम् ॥ १ ॥

प्रदर्शितं स्वरूपमत्रकौमुदीयलौकिकम् ।

प्रगृह्य मानमानिनः स्मृतेः सुखं वहन्त्वति ॥ २ ॥

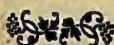
इति श्रीमध्यपल्ली राजगुरुपण्डितश्रीराघवेन्द्रनारायण

मिश्रात्मज पण्डित श्रीकेशवमिश्रशास्त्रिकृताण्यन्तादि

कृदन्तान्तप्रक्रियाप्रयोगसूची

सम्पूर्णा ।

शमिति

व्याकरणमध्यमापरीक्षायां ।

४ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

- १ अविमरुः, अजरत्, अरुणः, अकृत, मृदान-एते कथं सिध्यन्ति । १०
 २ ओः पुयणजीति सूत्रे पययोरिति वक्तव्ये वर्गप्रत्याहारजकारग्रहो लि-
 ङ्गमित्यादि फक्किकोपपादनीया । ... १०
 ३ अपोप्यत्, अतिष्ठिपत् विलालयति, भोषयते, रोपयति, दूषयति-एषु
 विशेषसूत्राणि कानि । ... १०
 ४ छिवधातो रूणुधातोश्च सनि प्रत्यये लटि प्रथमपुरुषैकवचने कति रू-
 पाणि, कीदृशानि च तानि भवन्ति । ... १०
 ५ अर्थवन्तमाचष्ट इति, उत्कमाचष्टेति याचिता रमाऽऽख्यादिति च
 विग्रहे णिचि लटि लङि लुङि च प्रथमपुरुषैकवचने कीदृशापि
 भवन्ति । ... १०

१९३०

- १ वब्धः, अदास्त, जिघाय, आनर्छ, अतृट्, असात, गृहाण, चपयति,
 अजूहवत्, धिद्यति, पम्फुल्यते, जङ्घनीति इमानि रूपाणि सधातु-
 निर्देशं विशेषसूत्राणामुपन्यासेन साध्यानि । ... १५
 २ अभिषेणयति, वाव्रज्यते, कूलं पिपतिषति, दोषयति, अश्वयते, औ-
 वजिजत् इमानि रूपाणि विशेषकार्योपन्यासेन साधनीयानि । ११
 ३ 'णिज्यजादेशो न स्याद्' इति फक्किकोपपादनीया । ... ९
 ४ हिसायां प्रतेश्च, उपात्प्रतियत्न वैकृतवाक्याध्यायेषु च, आख्यानात्कृ-
 तस्तदाचष्टे कृल्लुक् प्रकृति प्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकमिति सू-
 त्रवार्तिकानि व्याख्यायोदाहरणानि लेख्यानि । ... ६
 ५ उपसर्गसमानाकारं पृथ्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते
 पृथक् क्रियत इत्यत्र प्रमाण फलं च प्रदर्शनीये । ... ६

१६३१

- १ ओहाङ्, ओहाक्, खव् धातूनां हौ, दीङ् लीङ् धात्वोर्णिनि, नशे-
लुटि, वृञ् आशीर्लिङि प्रथमपुरुषैकवचने, ऋच्छ, मृडोरतुसि च
सिद्धरूपाणि प्रदर्श्य तेषु विशेषकार्याणि ब्रूत । ... १०
- २ रुन्धन्ति, अतत, क्षिणोति, एषिता—एतानि शङ्कासमाधानपूर्वकं
साधनीयानि । ... १०
- ३ चुरादौ पृधातौ दीर्घोच्चारणस्य फलमुक्त्वा लज्जापयति, गालोडयते,
असयति—एषु विशेषं ब्रूत । ... ६
- ४ अट्, वच्, चर, जन धातूनां यङि, उब्ज, वा, ली धातूनाञ्च णिचि
लुङि च विशेषकार्यप्रदर्शनपूर्वकमेकैकं रूपं लेख्यम् । ... १०
- ५ 'अज्मनगमां सनि' इत्यत्र 'अजादेशगमेः' इत्यर्थलाभप्रकारं लिखि-
त्वा किमः क्यचि, युवतेः क्यङि, ऊढिम्, अदद्रघञ्श्चाख्यदिति
विग्रहे णिचि रूपेषु विशेषकार्याणि दर्शनीयानि । ... १०

१६३२

- १ अधोलिखितपदानि सूत्रोपन्यासपूर्वकं साधनीयानि—अलिदयत्,
प्रनङ्गयति, पेयः, जजन्ति, दुधुचिव । ... १०
- २ रुन्धन्ति, संस्क्रियात्, अवान्द्धाम्, खौनाति—एते प्रयोगाः सस-
मन्त्रयं साधनीयाः । ... १०
- ३ पृपूर्णेऽत्र दीर्घनिर्देशस्य फलम्प्रदर्श्य प्रापयति, औनतत्, अपीपटत्,
एते शङ्कासमाधानपूर्वकं साधनीयाः । ... १०
- ४ अरिरिषति, ईप्सति, अवनीवन्, शाशय्यते चञ्चूर्ति—एते विशेष-
सूत्रनिर्देशपूर्वकं साधनीयाः । ... १०
- ५ अमिषिषेणयिषति, पटपटायते, स्वमनायत, एतान् संसाध्य, सप-
त्नोवाचरतीति विग्रहे कियन्ति रूपाणीति प्रक्रियानिर्दर्शनपूर्वकं
ब्रूत । ... १०

१९३३

१ पपकः, अभृत, जिगति, दिदीये, एतान् सूत्रार्थोपन्यासपूर्वकं संसा-
ध्य राधोऽकर्मकाद् वृद्धावेव इत्यत्रैवकारस्य भिन्नक्रमत्वे प्रमाणं
फलञ्च वदत ।

... १०

२ ररन्धिव, स्तरिषीष्ट, जिघाय, अष्टा, एषां सिद्धिप्रकारमभिधाय,
आलिङ्गने इति सूत्रस्य विधायकत्वे को दाषः, सुस्पष्टमुच्यताम् । १०
३ वम्रज्ज, सिञ्चति, तृणेढि, खौनीहि एतान् विशेषकार्यप्रदर्शनपुरः-
सरं साधयित्वा, ऊनधातौ ज्ञापकस्य सजातीयाऽपेक्षत्वे फलं प्रमा-
णञ्च निरूपणीयम् ।

... १०

४ ऐर्ष्ययत्, उणुनुविषति, अरिषति, सिस्वादयिषति एषु विशेष-
कार्याणि दर्शयत ।

... १०

५ जङ्घन्यते, चञ्चूर्तः, अजर्घत, ओजायते, फेनायते, एषां सिद्धि वि-
लिख्य सपत्नीवाचरतीति विग्रहे रूपाणि वदत ।

... १०

१९३४

६ जह्यात्, जुहुयात्, नेनिजानि, अशुः । एतान् विशेषसूत्रार्थोपन्या-
स्यासपूर्वकं संस्कृत्य दिवादेराकृतिगणत्वे फलप्रमाणे निरूपणीये । १०
७ विसोष्यति, प्रहिणोति, उपस्करति स्कुनीते । एतेषां साधुत्वं
यथासूत्रमभिधाय पूरणार्थकपृधातोर्दीर्घकारोच्चारणस्य फलं नि-
रूप्यताम् ।

... १०

८ चपयति, अलुलोकत्, अपोपृथत् । एतेषां संस्कारप्रकारं प्रदर्श्य,
असिना अवधीदिति विग्रहे रूपञ्च साधयत ।

... १०

९ जिघांसति, दुष्टूषति, तितंसति, वावश्यते, वर्वृतः, चकौ । एषां
साधुत्वं वदत ।

... १०

१० अजह्वासीत् सुमनायते, अजहलत्, के विधयः संस्कारका एतेषा-
मिति सविचारमुच्यताम् ।

... १०

११ परिपृच्छयते, वाष्पायते, अचक्रशत् । एतान् साधयित्वा यकारा-
न्तवकारान्तोऽभाविभ्यो यङ्लुक् कथं निराकरणीयः ।

... १०

सूचना - एषु पञ्चैव प्रश्नाः समाधेयाः ।

१६६५

- १ पिपूर्यात्, जहाहि, धत्थ, एतान् विशेषसूत्रार्थप्रदर्शनमुखेन संस्कृत्य, ओहाक्ओहाङोरनुबन्धफलं प्रदर्शयताम् । ... १०
- २ दिदीये, उद्विजिता, एतयोः साधुत्वं ससूत्रनिर्देशं प्रदर्श्य, भक्तत्वं ऋणं धातूनां लुब्धं मिपि रूपाणि साध्यन्ताम् । ... १०
- ३ अग्रहीष्टाम्, अचिकीर्त्तत् अध्यापित्, एतेषां संस्कारप्रकारं प्रदर्श्य असिद्धवदितिरूपं साध्यता भवता स्तवतीति सूत्रे धात्वक्षरे परे इत्यंशे किं प्रमाणन्तदुच्यताम् । ... १०
- ४ ऐर्षिष्यत्, जुघुक्षति, विभ्रज्जिषति, चञ्चूर्यते—एतेषां साधुत्वं प्रदर्श्य, अव्यवहितसनोरभावे मुनित्रयान्यतमवचनं प्रमाणोक्तियताम् । ... १०
- ५ अजङ्गनीत्, अचर्कारीत्, सुमनायते, एतान् प्रसाध्य उपसर्गसमानाकारस्य पृथक्कारे किं प्रमाणम् । ... १०
- ६ मामोति, औडिढत्, वारयति, अददद्रायत्, कनयति एते साध्यन्ताम् । ... १०

सूचना—एषु पञ्चैव प्रश्नाः समाधेयाः ।

१६६६

व्याकरणमध्यमपरीक्षायां ।

४ वष २ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्याः कण्वादि कृदन्तान्तभागे प्रश्नाः ।

- १ माणवकमनुकीडति, अपस्किरते वृषो हृष्टः, सङ्गसीष्ट, शास्त्रे नयते, शास्त्रे वदते, सर्पिषोऽनुजिज्ञासते, पाययते, वासयते—एषु तत्त्वविशेषशाणि तादृशकार्याणि च प्रदर्शनीयानि । ... १०
- २ चिण्णमुल्लो दीर्घोऽन्यतरस्यामिति सूत्रेण प्रकृतह्रस्व एव विधातव्ये दीर्घविधानस्य किं प्रयोजनम् । ... १०
- ३ देयम्, अवद्यम्, खेयम्, पुष्यः, भव्यः, गङ्गाधरः, द्विपः—कथमेते निष्पन्नाः । ... १०
- ४ उष्णभोजी, संस्कारजः, वृकूणः, सम्पर्की, सवित्रम्, शक्नोति भोक्तुम्—एषु शास्त्रकार्यविग्रहविशेषाः प्रदर्श्याः । ... १०
- ५ हित्वा, प्रधाय, स्मारं स्मारम्, स्वादुङ्कारम्, गोपोषं पुष्पाति—एषु अहतर्षम्, उच्चैः कृत्य—कथमेषां सिद्धिः । ... १०

१६३०

कण्डूवादीनां धातुत्वे प्रातिपदिकत्वे च सुदृढं प्रमाणं निरूप्य यथेष्ट-
ताम धातुष्विति वार्त्तिकं सफल्यन्तु । ... १०

आदित्यमुपतिष्ठते, शतं प्रकुरुते, क्रोधं विनयते, स्मारिता—एतान्-
सुत्रतदर्थोपन्यासमुखेन संस्कृत्य कर्मणेति सूत्रं चोदाहरणं व्या-
ख्यायताम् । ... १०

अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात्, अगच्छत् किम्, —इत्यत्र लिङ् लङ्-
केन सूत्रेणेति प्रदर्श्य शक्यम्, अर्यः, समवसर्ग्या, एषु यानि का-
र्याणि तानि सूत्रार्थोपपादनपुरःसरं प्रदर्श्यन्ताम् । ... १०

अथवा

ई च खनः, इति सूत्रे दीर्घेकारस्य प्रयोजनं साधु निरूपयत किञ्चै-
तदीयं लक्ष्यम् ? ... १०

मधुसूदनः, सुग्लः, खनको, शोकापनुदः, एककरः, नखस्पचा, सुत-
ङ्गमः, दूनः—एते सूत्रतदर्थविग्रहप्रदर्शनमुखेन सम्यक् साधनीयाः। १०
जघन्वान्, सहिष्णुः, जङ्गपूकः, उपाध्यायः, ईहा, वापिः, उदरपूरं-
तुष्णीम्भूय—एते कथं सँस्क्रियन्ते । ... १०

१६३१

अधोनिर्दिष्टानि पदानि प्रक्रियाक्रममाश्रित्य विशेषकार्योपन्यास-
पूर्वकं साध्यन्ताम् :—मूलकोपदंशं भुङ्क्ते, द्यहमत्यासम्, परि-
वीय, प्रेत्य, शायिका, जागरा, सुगः, तूः, यागाय याति, भुक्त्वा
व्रजति । ... १५

वस्, वप्, यज्, शी, तन्, एषां भावे कर्मणि वा लटि रूपाणि
साधनीयानि । ... १०

अहम्भवामि—अहन्त्वामनुभवामि—इत्युभयत्र वाच्यपरिवर्तने वा-
क्यस्वरूपभेदोऽस्ति न वेति सप्रमाणमुपपाद्य भावे प्रत्यये कथं
प्रथमपुरुषैकवचनमात्रमिति सप्रमाणमुपपाद्यताम् । ... ६

- ४ निम्नलिखिताः प्रयोगाः प्रत्ययार्थमुक्त्वा धातूपन्यासपूर्वकं विशेष-
सुत्रैः साध्यन्ताम्-वास्तव्यः, पाय्यः, इत्यः, उच्छूनः, भित्तम्,
शीनः, शत्रुं निम्नानः, उन्निमम्, यायावरः, पाणिन्धमः ।... १४
- ५ प्रारम्भार्थप्रोपसर्गात् क्रमधातोः, उद्-उपसर्गात्-चर धातोः, स-
मुपसर्गात्-दृश् धातोः, सन्नन्तात्-श्रु धातोः, व्युपोपसर्गात्-रम्
धातोः सुत्रोपन्यासपूर्वकं पदव्यवस्थोपपाद्यताम् । ... ५

१६३२

- १ वेद्यति, उदायत, पैतृकमश्वा अनुहरन्ते, मातरं मातुर्वा सज्जानाति-
एषु विशेषकार्यप्रदर्शनपुरःसरं 'णेरणौ' इति सुत्रे कति वाक्यानि
तानि सार्थानि ब्रूत । ... १०
- २ आदत्यन्नं वदुना, धापयेते शिशुमेकं समीची, आरिता, अवधि-
एषां साधुत्वप्रकारमुक्त्वा 'तपस्तपःकर्मकस्यव' इति सूत्रस्य निय-
मार्थत्वं विध्यर्थत्वं वेति निर्णयत । ... १०
- ३ 'सम्भावतेऽलमिति चेत्सिद्धा प्रयोगे' इति सूत्रार्थं सोदाहरणं व्या-
ख्याय कतमो हरिं निन्देत्, कृष्णो भुङ्क्ते चेद् गाश्चारय-एते
कस्य कस्योदाहरणे इति लिखित्वा च 'अधीष्वाधीष्वेत्यधीते देव-
दत्तः' इत्यत्र कर्मणि प्रत्यये वाक्यस्वरूपं ब्रूत । ... १०
- ४ जन्यम्, प्रयाभ्यम्, घाय्या, गृहाः, आमात्, प्रति शीनः, ततुरि,
मृगया, अप्राप्य नदीं पर्वतः, गोष्पदप्रवृष्टो देवः-एषु धातुप्रत्ययाः
ससूत्रं लेख्यः । ... १०
- ५ 'शमित्यष्टाभ्यो धिनुण्' इत्यत्रोकारस्यानुबन्धत्वे फलमभिधाय,
आपतितदूषणं परिहृत्य, 'मूलकोपदंशम्' इत्यत्र मूलकस्योपदंश-
क्रियायां करणत्वाभावेन सामर्थ्याभावात् कथं प्रत्ययः समासश्चेति
विशदं निरूपयत । ... १०

१६३३

- १ क्रोधं विनयते, सर्पिषोऽनुजिज्ञासते, मुमूर्षति, एषु कथमात्मनेपद-
परस्मैपदे भवत इति शङ्कासमाधिपुरःसरं ब्रूत । ... ६
- २ शोडो लटि, गिरतेलुडि ध्वमि, लभेर्लडि ते, भावकर्मणोर्यथा रीत्या
यादृशानि रूपाणि जायन्ते तानि लिखत । ... ६

- ३ अन्योन्यं स्पृशतः, गौः पयो दुग्धे, ग्रन्थते ग्रन्थः, कथं धर्मं त्यजेः, सम्भावयामि भुञ्जीत भोक्ष्यते वा, ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्यजतां स्म, अत्र स-सूत्रं विशेषकार्यं प्रदर्शयत । ... ६
- ४ नञि उपपदे वदः ऋ-अञ्ज-भूधातुभ्याश्चार्थविशेषे कृत्यप्रत्यये रूपाण्युक्त्वा दुराढ्यम्भवम्, घनाघनः, द्विकरः निरन्मन्यः, समक्तः, वृत्तम्, पोत्रम्, ओझ, चिह्निकदम्, द्वयहं तर्षम्, नानाभावम्, एतानि कस्काद् धातोः केन कस्मिन् प्रत्यये सिध्यन्तीति विशदं वर्णयत । ... १५
- ५ "कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः" इति सूत्रे 'कर्मणेति किम्' इति प्रश्ने स्वसंस्कृतेन शङ्कासमाधाने सम्यग् लेखनीये । ... ७
- ६ "प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च" 'यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन्' 'लक्षणहेत्वोः क्रियायाः' 'समासत्तौ', 'न क्तिचि दीर्घश्च' एतेषां सूत्राणां केवलमर्था लेख्याः । ... १०
- १६३४
- ७ "द्विधा हि कण्ड्वादयो धातवः प्रातिपदिकानि च" इति स-प्रमाणं स-फलञ्च व्याख्याय वारिरयिषति, व्यतिषते, निह्वते, उद्युक्ते, प्रवयति, अलम्भिः, एषु सूत्रनिर्देशपूर्वकं विशेषकार्यं प्रदर्शयत । ... १०
- ८ "भावो भावना उत्पादना क्रिया । सा च धातुत्वेन सकलधातुवाच्या" इत्यस्याभिप्रायमुल्लिख्य "प्रकृतो मितां ह्रस्व एव तु न विकल्पितः," इत्याद्युक्तग्रन्थस्याशयः स्वसंस्कृतेन सभ्यग्वर्णनीयः । १०
- ९ चिकीर्षते कटः, रज्यति वस्त्रम्, येयेममावास्याऽऽगामिनोत स्यामग्नीनाधास्यते, आश्चर्यमन्धो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति, इमानि केषामुदाहरणानीति लिखित्वा "इचेति ह्रस्वः सुपठः" इति फक्त्रिका व्याख्येया । ... १२
- १० सम्भार्याः, मृषोद्यमः, हायनः, यत्करा, श्रिमन्यंकुलम्, अमितः, आरिवान्, अस्यपगारम् । एषु कस्माद्धातोः केन सूत्रेण कस्मिन्नर्थे कः प्रत्ययः, किञ्च प्रधानकार्यमिति स्पष्टं ब्रूत । ... १०
- ११ दन्तच्छदः, चक्रबन्धं वन्ध्राति, मुखतोभावम्, शय्या, पयःपानं सुखम्, अत्रासाधारणं कार्यं ससूत्रं लेख्यम् । ... ८

१९३५

१ (क) अरर, द्रवसूधात्वोरर्थप्रदर्शनपूर्वम् 'इन्द्रिद्रोयिषति' इत्यत्र
दकारस्य द्वित्वं नकारस्य नेत्यत्र प्रमाणं प्रदर्श्य, प्रियमा
ख्यातुमाचक्षाणं प्रेरयितुं वेच्छतीति विग्रहयोः कार्य्यमेव
वर्णनीयः ।

(ख) शब्दं नित्यमातिष्ठते, हरिमुपकुरुते, भृत्यानुपवदते, वल्ल
मायच्छते, विप्रवदन्ते वैद्याः । एषु कस्मिन्नर्थे केन सूत्रेणा
त्मनेपदम् ।

२ 'भावयामासे' इत्यत्र 'ह एति' इत्यनेन हत्वाभावम् 'ग्राहिता' इत्यत्र
दीर्घत्वाभावश्चोपपाद्य, 'युज्यते ब्रह्मचारी योगम्', 'कृष्णश्चेदुसु
ङ्क्तेत्वं गाश्चारय', इत्यनयोविशेषकार्य्योल्लेखपूर्वकम्, "पुरुषैक
वचनसंज्ञे तु नानयोरतिदिश्येते" इत्यस्याशयं सप्रमाणमभिधत्त ।

३ उपलभ्यः, सान्नाय्यम्, घनाघनः, अरिन्दमः, तादृक्षः, सिनः, आ-
पीनोऽन्धुः, ईयिवान्, जज्ञिः, पवित्रम्, एषु प्रकृतिप्रदर्शनपुरस्सरं
ससूत्रं कार्य्यं लेख्यम् ।

अथवा

समूहम्, आमात्, समक्तः, अनूचानः, दिद्युत्, अत्र ससूत्रं का
र्य्यविशेषानुक्त्वा, धिनुणि उकारानुबन्धत्वे गुणं दोषपरिहारश्च वर्ण-
यत ।

४ काण्डलावो व्रजति, नीशारः, निकेचायः, निघः प्रह्विः, अपमित्य
याचते, प्रापप्य, पाणिग्राहम्, मूषिकोविलप्रम्, अन्वग्भावम्, ए-
तेषु ग्रन्थानुशारेण कार्य्याणि दर्शनीयानि ।

५ चक्रम्, इत्या, परिसर्य्या, दुष्प्रमयः, यदयं भुङ्क्ते ततः पठति, अत्र
कार्य्यविशेषमभिधाय, 'अदो जग्धिर्यसिकिति' इत्यत्र ल्यवग्रहण-
स्य 'ल्युट् च' इति ल्युटि सिद्धे 'कर्मणि च येन संस्पर्शात्' इति
सूत्रस्य च प्रयोजनं ब्रूत

अथवा

'कालविभागे चानहोरात्राणाम्', 'धातुसम्बन्धे च प्रत्ययाः', 'वृ-
'वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः', 'प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च', 'परावनुपात्यय-
इणः एषामर्था लेख्याः ।

—ॐ सारस्वतव्याकरणम् ॐ—

प्रसादटीका—चन्द्रकीर्त्तिटीका—मनोरमाविवृत्युपेतम् ।

(पूर्वार्द्धम्)

शास्त्रप्रताः ? विदितमस्ति विश्वेषां विदुषां सारस्वतव्याकरणं तदुपरि प्रसादटीका चन्द्रकीर्त्तिटीका चेति द्वयं हि नानास्थानीयपरीक्षापाठ्यरूपेण निर्णीतमस्तीति । तथा हि मूलव्याकरणसनाथं टीकाद्वयं न कुहचित्प्रान्तेषु प्रकाशितमिति वारं वारं चिररात्रं विविच्य मणिकाञ्चनसंयोगाचारेण चन्द्रकीर्त्तिटीका—प्रसादटीका—मनोरमाविवृत्युपेतं निरुक्तं व्याकरणं मनोहरनवीन-सरण्या प्राकाश्यं नीतम् । प्रोक्तटीकायुगलसंकलनान्दोलनपरिखेदितानां परीक्षा-र्थिनां सारस्वतव्यवसायपराणां च कोविदानां नितरामेतेनैव पुस्तकेन स्वाध्यय-नाध्यापनकर्मसमापनमश्रुण्णतया निर्वाहयिष्यतीति बहुतरेण स्वप्रतिज्ञाताण्डवेना-लमस्तु । शाङ्कन्तलनाटके किशोरकेलिकृता सिद्धान्तचन्द्रिकाया लिङ्गानु-शासनप्रकरणपूर्णपूर्वकचक्रधराख्यटीकाटिप्पणीकारकेण कवितार्किकोत्कलेन श्रीनवकिशोरशास्त्रिणा विनिर्मिता नानाप्रान्तीयप्राच्यपुस्तकप्रासपाठान्तरसंक-नपूर्विका विविधशाब्दिकाक्षेपसमाधानगर्भा मनोरमाऽवलेख्य मनोरमाऽवश्यं पश्यतां न किं मनोमोदमापादयिष्यतीहैकैकवारं परीक्षा करणीया । पूर्वार्द्धमूल्यम् रु० १॥) अनतिविलम्बेनैवोत्तरार्द्धं प्रकाशयिष्यामः ।

—ॐ सिद्धान्तचन्द्रिका ॐ—

सुबोधिण्या तत्त्वदीपिकया टीकया चक्रधराख्यया महत्या

टिप्पण्या तथा अन्ययार्थमालया लिङ्गानुशासन-

प्रक्रियया उणादिकोषेण च सहिता ।

अयि व्याकरणार्णवसंतरणपरायणा वैयाकरणधुरन्धराः ?

नितरां विदितमस्ति श्रीमतां यत् किल नानाप्रान्तीयपरीक्षापाठ्यरूपेण निर्धारिता ससुबोधिनी सिद्धान्तचन्द्रिका विद्वन्मुर्धन्यैः । सा चास्माभिः सुबोधिण्यातत्त्वदीपिकया च टीकया तथा चक्रधराभिधया शाब्दिकान्तःकरणहरण-प्रवीणया सुविशालटिप्पण्य सनाथीकृत्य बहुपरिश्रमेण परिशुद्धतया स्वीययन्त्रालये मुद्रापिता सम्प्रति सर्वत्रोपलभ्यते ।

इयं हि टिप्पणी सुबोधिनीटीकाया अपरा दोकेव संजाता । यस्याः किं साहाय्येन सुबोधिनीटीकापठनपाठनमनायासेन सम्पत्स्यते गुरुशिष्यसामान्यानाम् अस्यां हि टिप्पण्यां संज्ञाप्रकरणादारभ्य स्त्रीप्रत्ययप्रकरणपर्यन्तं पूर्वं

तरपक्षोद्घाटनपूर्वकं समाधानं प्रतिस्थलं सरलया सुरगिरा वर्तते । किं च कारक-
प्रकरणे 'शक्तिवाद'—'व्युत्पत्तिवाद'—'शब्दशक्तिप्रकाशिका'—'कारकचक्र'—
'सारमञ्ज'र्यादिशाब्दिकग्रन्थसाहाय्येन षट्कारकाणां सामान्यस्वरूपं प्रदर्श्य
विशेषेण च तत्परिष्कृत्य सुवाधिनीटीका—व्याख्यानपूर्वकं परम्परायांतनैसर्गिका-
भावपूर्णं कृतम् । एतत्कारकटिप्पणीपठने शब्दखण्डे प्रविष्टतया बालानामवच्छेदक-
वच्छिन्नध्वानपूर्णन्यायारिणसमारोहणभीतिर्दूरमुत्सारिष्यति । समासतद्धितप्रकरणयो-

सूत्राणामुपरि मतमतान्तरावलितव्याख्यानं प्रतिस्थलं चकास्ति । धातुप्रकरणे
दशगण्यां पाणिनीयव्याकरणापेक्षया यस्मिन्नंशे चन्द्रिकाया न्यूनता आसीत् ।
सा चात्र प्रपूर्य्यमाणा सती पूर्णाङ्गतां समाश्रिता । तथा च टिप्पण्यां चुरादिगणे
पूर्वापेक्षया एकशतादधिको धातूनां पाठः; तथैव भ्वादिगणे ह्वादिगणे स्वादिगणे
प्रयोजनीयः पाठः प्राचीनताडपत्रपुस्तकप्रमाणेन टिप्पणीकर्तृमहोदयैर्नियोजितः ।
दृष्टान्तीभूतप्राचीनानवग्रहपद्यसंघातानां समन्तःस्थितविवादप्रस्तपचक्रदम्बकानां
समाधानं यत्र यत्र येन येन कविना मुनिना वा सम्पादितं समस्तं तत् सम्पूर्ण-
श्लोकोल्लेखपूर्वकं टिप्पण्यां प्रदर्शितमस्ति । तथाहि 'प्रभ्रंशयां यो नहुः चकार'
'तं पातयां प्रथममास पपात पश्चात्', उदयति विततोद्भर्दरश्मिरञ्जौ', 'विश्राम-
लभतामिदं च शिथिलं ज्यावद्धमस्मद्धनुः', इत्यादिस्थलेषु द्रष्टव्यम् । अन्य-
'नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीवे च पतिते पतौ' इत्यादिपराशरवचने विवदमानानां विदुषां
मतं विमतं च प्रदर्श्य दुर्बलमतखण्डनपूर्वकं राद्धान्तोऽपि टिप्पण्यां यथास्थानमास्ते

अस्याः टिप्पण्या मुख्यं दृढेयं न्यूनताभङ्ग एव । एतद्विष्पणोपठनपाठान्तर-
पाणिनीयव्याकरणपाठिभिर्निर्दिष्टार्थिभिः साकं साकल्येन शास्त्रार्थकाले पश्चात्पद-
न भविष्यन्त्येतत्पाठिनो बालाः ।

अपि चात्र ग्रन्थान्ते लिङ्गानुशासनप्रकरणम्' व्याख्यासमेतं नियोजितं यच्च
अद्यावधि सिद्धान्तचन्द्रिकाया अङ्गवैकल्यमुपपाद्य आसीत् । तथा 'उणादि कोषो-
पि' मातृकाक्रमेण धातुप्रत्ययतदर्थसनाथः साहित्यशास्त्राध्येतॄणां चोपकाराय निवे-
शितः । तथैव पूर्वोद्धान्ते अव्ययमाला प्रदत्ताऽस्ति । यस्यां मालायां विविधो-
गयुक्तया आवन्तोऽव्ययार्थाः प्रकाशिताः । अन्यच्च सूत्राणां सूची धातूनां सूची पूर्वा-
वृत्तप्रकाशिका छन्दोनिबद्धा वैयाकरणी भूमिका च प्रदत्ता या ध्रुवमसूतपूर्वा-
वृत्तभिर्निर्द्भूमिर्नानाप्रान्तीयैः पुस्तिकाभिर्मां समालोक्य सादरार्पितप्रशंसापत्राणि
ग्रन्थादौ प्रकाशितानि । एतद्विष्पणीकरणाय पुस्तकसम्पादनकर्मणि कविताकिं-
ध्याकरणोत्कल-पण्डित-श्रीनवकिशोरकर यास्कानां शास्त्रिचरणानां चत्वारो वर्षा-
समतिवाहिता । किमधिकम् । आपरितोषाद्बिदुषां न, साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानमिति
पूर्वाहं मूल्यम् रु० २॥) उत्तरार्द्धं मूल्यम् रु० २॥) संपूर्णं ग्रन्थस्य मूल्यम् रु० १॥)

प्रभा-विभा-ज्योत्स्ना-कुचमर्दिनी-संवलित-

ॐ सशब्दरत्नमनोरमायाः ॐ

विज्ञापनम् ।

अयि भोः भोः विद्याविलासचतुराः अभिनवनिबन्धवन्धरसिकाः विद्वद्वराः, सरलहृदयाः पाणिनीयादछात्रवराश्च; परमः प्रमोदसमयो भवतामेष इति भवन्तो विदांकुर्वन्तु ।

यत्किंल अस्माभिः सर्वत्र प्रचलितपरीक्षार्था पाठ्यत्वेन निर्धारितायाः सशब्द-रत्नप्रौढमनोरमायाः सर्वसंस्करणशेखरायमाणं सर्वाङ्गसुन्दरमव्ययीभावान्तं गुटका-स्वरूपं नूतनं संस्करणं प्रकाशितम् । विद्यार्थिनां सौलभ्याय तस्य प्रथमो भागः पञ्चसन्ध्यन्तः, स्त्रीप्रत्ययान्तो द्वितीयो भागः, अव्ययीभावान्तस्तृतीयो भागश्च पृथक्त्वेनापि निर्धारिताऽस्ति ।

अस्मिन् संस्करणे आजमगढस्थसनातनधर्मसंस्कृतपाठशालाप्रधानाध्यापकव्या-करणाचार्याद्यनेकपदवीविभूषितपण्डितजगन्नाथशास्त्रिकृता विद्वन्मनोरजिनी छात्र-हितैषिणी दण्डीभट्टकृतक्रोडानुगामिनी ज्योत्स्नानाम्नी टीका,

पूर्वसंस्करणद्वये प्रकाशितपूर्वा विद्वद्भिरनुमोदिता विद्यार्थिभिर्मुहुर्मुहुर्मुक्तकण्ठेन प्रशंसिता लवपुराणराजकीयप्राच्यसंस्कृतमहाविद्यालयप्रधानाध्यापकव्याकरणवेदा-न्ताचार्यसाहित्यमीमांसातीर्थमहामहोपाध्यायपण्डितभाण्डारीत्युपाह्वयमाधवशा-स्त्रिकृता प्रभा नाम्नी टिप्पणी,

परिभाषेन्दुमनोरमाद्यनेकग्रन्थसम्पादकैः साहित्यव्याकरणतन्त्रे लब्धानेकप-दवीकैः जोशीत्युपाह्वयपण्डितश्रीसदाशिवशास्त्रिभिर्विरचिता विभा नाम्नी टिप्पणी, शीक्षोपयोगिनी प्रश्नोत्तरीस्वरूपा रत्नदीपिका च, प्रसिद्धतमपण्डितराजजगन्ना-कृत-कुचमर्दिनी चाभिनिवेशिता ।

सर्वसंस्करणनिरूपायमाणेनानेनैव संस्करणेन विद्यावतां परीक्षादित्सूनां छात्राणां । समीचिनोपयोग इति किम्बहुना ।

अस्य पुस्तकस्य सर्वोपकारतां छात्रद्रव्यकृशतां चावलोक्य प्रथमभागस्य मूल्यं ॥१॥ द्वादशाणकं, द्वितीयभागस्य मूल्यं ॥१॥ सपादरूप्यकं, तृतीयभागस्य मूल्यं ॥२॥ सार्धरूप्यकं सम्पूर्णस्य च मूल्यं रूप्यकत्रयं ३) निर्धारितम् ।

मनोरमाक्रयणसमये सानुक्रमयैकवारमस्मत्प्रकाशितपुस्तकमवलोक्य पुस्त-कान्तरं क्रेतव्यं चेत्तर्हि क्रेतव्यमित्येव सर्वथा भवत्तु प्रार्थना ।

प्रसिद्धानम्-चौखम्बा संस्कृत पुस्तकालय, बनारस सिटी ।

त्तरपक्षेद्वादनपूर्वकं समाधानं प्रतिस्थलं सरलया सुरगिरा वर्तते । किं च कारक-
प्रकरणे 'शक्तिवाद'—'व्युत्पत्तिवाद'—'शब्दशक्तिप्रकाशिका'—'कारकचक्र'—
'सारमञ्ज'—'व्यादिशाब्दिकग्रन्थसाहाय्येन षट्कारकाणां सामान्यस्वरूपं प्रदर्श्य
विशेषेण च तत्परिष्कृत्य सुबोधिनीटीका—व्याख्यानपूर्वकं परम्परायात्तनैसर्गिका-
भावपूर्णं कृतम् । एतत्कारकटिप्पणीपठने शब्दखण्डे प्रविष्टतया बालानामवच्छेदका-
वच्छिन्नध्वानपूर्णन्यायाग्निसमारोहणभीतिदूरमुत्सरिष्यति । समासतद्धितप्रकरणयोः

सूत्राणामुपरि मतमतान्तरावलितव्याख्यानं प्रतिस्थलं चकास्ति । धातुप्रकरणे
दशगण्यां पाणिनीयव्याकरणापेक्षया यस्मिन्नंशे चन्द्रिकाया न्यूनता आसीत्,
सा चात्र प्रपूर्यमाणा सती पूर्णाङ्गतां समाश्रिता । तथा च टिप्पण्यां चुरादिगणे
पूर्वापेक्षया एकशतादधिके धातूनां पाठः; तथैव भ्वादिगणे ह्वादिगणे स्वादिगणे
प्रयोजनीयः पाठः प्राचीनताडपत्रपुस्तकप्रमाणेन टिप्पणीकर्तृमहोदयैर्नियोजितः ।
दृष्टान्तीभूतप्राचीनानवद्यप्यसंघातानां समन्तःस्थितविवादग्रस्तपचक्रम्बकानां
समाधानं यत्र यत्र येन येन कविना मुनिना वा सम्पादितं समस्तं तत् सम्पूर्ण-
श्लोकोल्लेखपूर्वकं टिप्पण्यां प्रदर्शितमस्ति । तथाहि 'प्रभ्रंशयां यो नहुः चकार',
'तं पातयां प्रथममास पपात पश्चात्', उदयति विततोद्धर्द्दरश्मिरज्जौ', 'विश्रामं
लभतामिदं च शिथिलं ज्यावद्धमस्मद्धनुः', इत्यादिस्थलेषु द्रष्टव्यम् । अन्यच्च
'नष्टे सृते प्रव्रजिते क्लीवे च पतिते पतौ' इत्यादिपराशरवचने विवदमानानां विदुषां
मतं विमतं च प्रदर्श्य दुर्बलमतखण्डनपूर्वकं राद्धान्तोऽपि टिप्पण्यां यथास्थानमास्ते ।

अस्याः टिप्पण्या मुख्यं द्वेद्वयं न्यूनतामङ्ग एव । एतद्विप्पणीपठनपाठनाभ्यां
पाणिनीयव्याकरणपाठिभिर्निर्गच्छार्थिभिः साकं साकल्येन शास्त्रार्थकाले पश्चात्पदा-
न भविष्यन्त्येतत्पाठिनो बालाः ।

अपि चात्र ग्रन्थान्ते लिङ्गानुशासनप्रकरणम्, व्याख्यासमेतं नियोजितं यद्वि-
अद्यावधि सिद्धान्तचन्द्रिकाया अङ्गवैकल्यमुपपाद्य आसीत् । तथा 'उणादि कोषो-
पि' मातृकाक्रमेण धातुप्रत्ययतदर्थसनाथः साहित्यशास्त्राध्येतॄणां चोपकाराय निवे-
शितः । तथैव पूर्वार्द्धान्ते अव्ययमाला प्रदत्ताऽस्ति । अस्यां मालायां विनियो-
गयुक्तया यावन्तोऽव्ययार्थाः प्रकाशिताः । अन्यच्च सूत्राणां सूची धातूनां सूची पूर्ण-
वृत्तप्रकाशिका छन्दोनिबद्धा वैयाकरणी भूमिका च प्रदत्ता या भ्रुवमभूतपूर्वा,
बहुभिर्निर्द्द्वर्भिर्नानाप्रान्तीयैः पुस्तिकामिमां समालोक्य सादरार्पितप्रशंसापत्राणि
ग्रन्थादौ प्रकाशितानि । एतद्विप्पणीकरणाय पुस्तकसम्पादनकर्मणि कवितार्किक-
व्याकरणोत्कल-पण्डित-श्रीनवकिशोरकर यास्कानां शास्त्रिचरणानां चत्वारो वर्षा-
समतिवाहिता । किमधिकम् । आपरितोषाद्विदुषां न, साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानमिति ।
पूर्वार्द्धं मूल्यम् ६० २॥) उत्तरार्द्धं मूल्यम् ६० २॥) संपूर्णं ग्रन्थस्य मूल्यम् ६० १)

अभिज्ञानशकुन्तल

श्रेयःसप्त-सुराजपीपला (गुजरात)

अभिज्ञानशकुन्तल

‘किशोरकेलि’ नाम संस्कृतव्याख्या तथा ‘रुचिरा’ नाम्नी
भाषाटीका सहित ।

संस्कृतसाहित्यप्रेमियों !

आप महानुभावों को मालूम होगा कि महाकवि ‘कालिदास’ रचित
जितने दृश्य श्रव्य काव्य हैं उनमें ‘शकुन्तल नाटक’ ही को सबसे शीर्षस्थान
प्राप्त हुआ । मालूम होता है कि वस्तुतः श्रीवाग्देवी स्वयं प्रबन्ध
रूपसे कालिदास की वाणी में आविर्भूत हो संस्कृत साहित्य का गौरव स्थापित
किया है । ऐसे रसभावोज्ज्वल नाटकके उपर नानाप्रान्तों से नानाप्रकारकी टीकाएँ
निकल चुकी हैं । परन्तु इतनी टीकाएँ होने पर भी सर्वसाधारण बालकों को
सुविधा नहीं देखी जाती है । इसी लिये परीक्षार्थियों की असुविधा निवारण
करने के कारण कवितार्किकोत्कल-पण्डित-श्रीनवकिशोरशास्त्री, काव्य-
व्याकरणतीर्थ, काव्यसाहित्यशास्त्राचार्य—न्यायवैशेषिक वेदान्तशास्त्रीजी ने
वैदर्भीरीति तथा प्रसादगुणरक्षित ‘किशोरकेलि’ नाम की संस्कृत टीका
तथा ‘रुचिरा’ नाम्नी भाषाटीका बनाई है । यह पुस्तक छप रही है । जुलाई १९३३
में छपकर तैयार होगी । जितनी टीका टिप्पणी इस ग्रन्थपर छपी हैं उन सबसे उत्तम
परीक्षाके दृष्ट पर यह टीका बनी है । किशोर लोगोंका केलि अर्थात् खेल
जैसा आनन्द बढ़ाने वाला होता है ऐसी ही यह ‘किशोरकेलि’ टीका
किशोर अवस्था वाले लोगों के लिये अत्यन्त आनन्ददायिनी होगी
इस पुस्तक का मूल्य लागतमात्र लगभग २) होगा ।

प्राप्तिस्थानम्—चौखम्बा संस्कृत पुस्तकालय, बनारस सिटी
Jangamwala Bazar, VARANASI,
Acc. No. 2015... 115 1965

शास्त्रार्थ के लिये अपूर्व ग्रन्थ—

→॥ कौमुदीकल्पलतिका ॥←

रचयिता—

परिष्कारदर्पण इत्यादि अनेक ग्रन्थों के निर्माणकर्त्ता घटिका-
शतकशतावधानाशुकविवैयाकरणाशिरोमणि प्रसिद्धशास्त्रार्थी
जौनपुर बदलापुरनिवासी—शुक्ल श्रीवेणीमाधवशास्त्रीजी ।

आदरणीय विद्वज्जन एवं विद्यार्थिगण ?

आप महानुभावों की सेवा में यह सूचित करते हुये बड़ा ही हर्ष हो रहा है कि आज तक पाणिनीयव्याकरण के पठन पाठन में अप्रसिद्ध तथा अप्रचलित एवं अकल्पित जितनी कोटियां थीं वह सब प्रकाशित हो गईं । विशेषतः सिद्धान्तकौमुदी के प्रतीकों पर विचित्र कल्पनाये, पंक्तियों के विशिष्टव्याख्यानपूर्वक अपूर्वखण्डन, नये २ अद्भुत सूत्रों के न्यास, सूत्रों के वलक्षण तथा अतिसुगमरीति के शाब्दबोधप्रकारों ने इस ग्रन्थ की शोभा को क्या ही मनोहर किया है जो देखने से ही विदित हो सकती है । और नि विशेष बात तो यह है कि ग्रन्थकार के पुत्र श्री राजनारायणशुक्ल शास्त्रीजी ने इस ग्रन्थ की टिप्पणी में मूलशेष प्रक्रिया परिष्कार आदि का विरचित लेख करते हुये छात्रों को परीक्षा में उत्तीर्ण होने के लिये अतिसरल 'संक्षिप्तपङ्क्तियों' का व्याख्यान भी किया है । इस ग्रन्थ से यह आशा जाती है कि इसके द्वारा संस्कृतसाहित्य का जितना बड़ा उप-
र हुआ वैसा अन्य प्रकाशित पुस्तकों से नहीं । केवल इसी एक ग्रन्थ पास में रखने से सिद्धान्तकौमुदी के ऊपर अब तक छपे हुये फट्टिकादि-
यों की आवश्यकता ही न पड़ेगी । इस रीति से इतना उत्तम होते भी स्वरवैदिकप्रकरणान्त इस ग्रन्थ का मूल्य केवल १॥) रक्खा गया आशा है कि संस्कृतानुरागी सज्जन इस ग्रन्थ से अतिशीघ्र लाभ करेंगे । अन्यथा सम्भवतः द्वितीयसंस्करण की प्रतीक्षा करनी पड़ेगी ।

सिस्थानम्—चौखम्बा संस्कृत पुस्तकालय, बनारस सिटी ।

→ ❀ परिष्कारदर्पण ❀ ←

(परिष्कारों का विचित्रग्रन्थशास्त्रार्थकलासहित)

आप महानुभावों की सेवा में निवेदन करते हुए अत्यन्त हर्ष होता है कि जिस परिष्कारदर्पणनामक ग्रन्थ के लिये विद्वज्जन बहुत दिनों से आकाङ्क्षित थे वह प्रकाशित हो गया। इस ग्रन्थ में ३ प्रकरण हैं। जिसमें १. प्रकरण पारिभाषिक (अवच्छेदकत्व अवच्छेद्यत्व निरूपितत्व निरूपकत्व सम्बन्धावच्छिन्नत्व आदि) शब्दों के लक्षण दाहरण समन्वय दोषादिवारणपूर्वक दिखाये हैं। द्वितीयप्रकरण व्याकरण के परिष्कारों तथा पाणिनीय सूत्रों के शाब्दबोधों का है उसमें शेखरादिग्रन्थप्रतिपादित एवम् अप्रतिपादित प्रायः सभी स्थलों का परिष्कारविवरण परीक्षोपयोगी तथा अध्ययनध्यापनादि का महोपकारक है। इस ग्रन्थ के बनानेवाले जौनपुर बदलापुर निवासी घटिकाशतकशतावधानाशुकविकौमुदीकल्पलतिकाद्यनेकग्रन्थकार वैयाकरणशिरोमणि प्रसिद्ध शास्त्रार्थी पण्डितवर शुक्लश्रीवेणीभाधवशास्त्री जी हैं। शास्त्री जी का अतुलनीय श्रम तथा इनकी विचित्र परिष्कारशैली एवं कल्पनायें ग्रन्थ के देखने से ही आप को अनुभूत होंगी। ग्रन्थकार के द्वितीयपुत्र श्रीराजनारायणशुक्लशास्त्री जी ने इस ग्रन्थ की भी टिप्पणी वेंसी हो विचित्र की है जैसी आप लोग कौमुदीकल्पलतिका में देख चुके होंगे। इस ग्रन्थ को पास में रखने से पूर्ण विश्वास है कि परिष्कारों का बनाना समझना तथा उनके द्वारा परीक्षा में उत्तीर्ण होना अतीव सरल है। शास्त्री—आचार्य परीक्षाओं का अत्यन्त उपकारक है। तृतीयप्रकरण इस ग्रन्थ का शास्त्रार्थकला नाम से है। जिसमें परिभाषेन्दुशेखर की परीक्षोपयोगिपरिभाषाओं का ज्ञापक परिष्कारादि दिखलाते हुये अन्त में विचित्र कल्पनाओं द्वारा शेखर ही का खण्डन कर दिया गया है। उपरान्तविषयों से यह ग्रन्थ अत्यन्त उपादेय हो गया है। इतना होते हुये भी इसका मूल्य स्वल्प ही १२) अठारह आना मात्र रक्खा है। अधिक क्या प्रशंसा करें यदि इसके लिये अतिशीघ्र आर्डर न दिये तो इसके आधुनिकलक्षणों से प्रतीत होता है कि द्वितीयसंस्करण की प्रतीक्षा करनी पड़ेगी।

प्रातिस्थानम्—

चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस, बनारस सिटी ।